

το
πρόβλημα
της
συνειδησι-
ακρότητας

Το πρόβλημα της συνειδησιακότητας

Εισήγηση του Μεγ. Διδ. και Προέδρου του Τεκτονικού Ιδρύματος Νικολάου Βουργίδη κατά την ανοικτή εκδήλωση της 15ης Νοεμβρίου 2008

Ο Τεκτονισμός ως θεσμός ανθρωποκεντρικός και εν ταυτώ ως σύστημα βαθιά φιλοσοφικό, προτρέπει τα μέλη του και αυτά υπόσχονται να εργάζονται «αδιαλείπτως» υπέρ της προόδου και της ηθικής και πνευματικής ανορθώσεως της Ανθρωπότητας, διά της ειρηνικής και βαθμιαίας ανυψώσεως του ατόμου.

Έτσι, κάνοντας αυτή την υπόσχεση λήσαμε σήμερα να φέρουμε συζήτηση ένα από τα πιο σοβαρά και πολύπλοκα θέματα συμπεριφοράς του ατόμου, την «συνείδηση».

Η «συνείδηση» αποτελείται από την επίγνωση και την πρόθεση να γίνει ερεθισμός της ψυχής, η επίγνωση για κάποιο γεγονός. Η χρήση της προθέσεως συνδέεται με την λέξη, έχει την έννοια ότι η ληφθείσα επίγνωση ερεθισμός έτυχε εσωτερικής

επεξεργασίας και κατέστη γνώση και δη γνώση των γνώσεων.

Νευροεπιστήμονες, φιλόσοφοι, ψυχολόγοι, φυσικοί και σειρά άλλων επιστημόνων, προσπαθούν να ερευνήσουν την πολυπλοκότητα της ψυχοσυνθέσεως του ανθρώπου, αυτού του θείου ποιήματος, ο εγκέφαλος του οποίου, κατά τους σύγχρονους βιολόγους – επιστήμονες

**Νευροεπιστήμονες,
φιλόσοφοι,
ψυχολόγοι, φυσικοί
και σειρά άλλων
επιστημόνων,
προσπαθούν να
ερευνήσουν την
πολυπλοκότητα της
ψυχοσύνθεσης του
ανθρώπου, αυτού
του θείου ποιήματος.**

εμπεριέχει εκατό δισεκατομμύρια κύτταρα - και εκατό τρισεκατομμύρια νευρώνες περίπου και του τρόπου συμπεριφοράς του σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής.

Προσπαθούν να ερευνήσουν τα άδυτα της ψυχής, τις μύχιες σκέψεις του ανθρώπου, την ασύλληπτη περίπλοκη διαδικασία του νου, η οποία είναι ικανή μέσα σε κλάσματα δευτερολέπτου να επιλέγει σε ποια περίπτωση ή κατάσταση πρέπει να επικεντρώσει την πρόσοχή του το άτομο, ανάμεσα στις δισεκατομμύρια καταστάσεις ή σκηνές, που γίνονται αντιληπτές από τις αισθήσεις ή δημιουργούνται από τον εγκέφαλο.

Προσεγγίζοντας εννοιολογικώς τον όρο «συνειδήσεις» διαπιστώνουμε ότι, αυτή περιλαμβάνει κατ' αρχήν, την δυνατότητα υποκειμενικής επιγνώσεως των φαινομένων, αλλά, συνάμα, και τη συναίσθηση των ιδίων των σκέψεων, αποφάσεων και ενεργειών μας.

Τοιουτοτρόπως, η έννοια της συνειδήσεως αντιδιαστέλλεται από την έννοια της «αντιλήψεως», η οποία αποτελεί ένα απλό σχηματισμό ιδέας του εξωτερικού κόσμου, μέσω των αισθήσεών μας.

Επιπροσθέτως, η έννοια της συνειδήσεως περιλαμβάνει και την ικανότητα του ανθρώπου, να διακρίνει τον εαυτόν του από τον υπόλοιπο κόσμο, διατηρώντας μεν την ιδιαιτερότητά του, αλλά

δυνάμενος και να αντιταχθεί προς το ίδιο το υποκείμενό του.

Συμπερασματικά η συνείδηση αναπτύσσεται μόνο σε έλλογα όντα, δεδομένου ότι μόνο αυτά διαθέτουν τις δύο θεμελιώδεις πνευματικές λειτουργίες, ήτοι την νοημοσύνη που συνδυάζει, τόσο την πρωταρχική όσον και την προϊόντος του χρόνου διαμορφούμενη

νοημοσύνη του ατόμου και την βούληση.

Η πρωταρχική νοημοσύνη αντιστοιχεί στα έμφυτα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ευφυΐας και αποτελεί την εν σπέρματι υπάρχουσα νοημοσύνη, η οποία συνεχίζει να μεταβιβάζεται γονιδιακώς, χάριν της αναπαραγωγής, διά μέσου των γενεών.

Η πρωταρχική νοημοσύνη αντιστοιχεί στα έμφυτα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ευφυΐας και αποτελεί την εν σπέρματι υπάρχουσα νοημοσύνη, η οποία συνεχίζει να μεταβιβάζεται γονιδιακώς, χάριν της αναπαραγωγής, διά μέσου των γενεών.

Η διαμορφούμενη, εν συνεχεία, νοημοσύνη, μέσω της μαθήσεως και της εμπειρίας, αναπτύσσεται κατά διάφορο όμως βαθμό, σε κάθε έλλογο όν, δι' ό και κατά διάφορο τρόπο επηρεάζει την σύνολη του ανθρώπου νοημοσύνη, η οποία έτσι εξελίσσεται διά μέσου των γενεών. Η σύνολη

αυτή νοημοσύνη αποτελεί την διανοητική ικανότητα, με την οποία μπορούμε να συλλογίζομεθα, να κρίνουμε, να ενθυμούμεθα, να συγκρίνουμε, να συσχετίζουμε και να προσαρμοζόμεθα. Διαφοροποιείται, επομένως, η νοημοσύνη, τόσο από τα ένστικτα και τις εσωτερικές παρορμήσεις, όσο και από τις αισθήσεις, οι οποίες αποτελούν απλή, συνάμα όμως και πολύτιμη, ενεργοποίηση ειδικών περιοχών του νευρικού μας συστήματος, διά των αισθητηρίων οργάνων μας.

Οι εξωτερικές αυτές ενεργειακές μεταβολές μετατρέπονται στη συνέχεια σε συγκεκριμένες εγκεφαλικές διεργασίες, οι οποίες εκδηλώνονται με τις ποικίλες συναισθηματικές αντιδράσεις μας.

Η δεύτερη θεμελιώδης πνευματική λειτουργία, που χαρακτηρίζει τη συνείδηση, μαζί με την νοημοσύνη, είναι η βούληση, η οποία μας επιτρέπει να διακρίνουμε και να αξιολογούμε τις πράξεις μας, επιλέγοντας το αγαθό και αποφεύγοντας το κακό, επιλογές που σε αδρές γραμμές συνιστούν την έννοια της αρετής.

Έτσι, και δεδομένου ότι η νοημοσύνη και η βούληση αποτελούν πνευματικές ανθρώπινες λειτουργίες, εκ των οποίων απορρέει η συνείδηση, θα ζητούσα να μου επιτραπεί να πω συμπερασματικά ότι στον άνθρωπο η συνείδηση είναι η γνώση ότι υπάρχει, είναι η επίγνωση που έχει ότι υπάρχει αυτή και ο κόσμος.

Εν κατακλείδι, είναι σε όλους μας γνωστό, ότι το θέμα «συνείδηση» είναι πολύπλοκο και δυσεξερεύνητο. Θεωρίες που καταγίνονται με το θέμα αυτό υπάρχουν πολλές αλλά στην πραγματικότητα είναι απελπιστικά ανεπαρκείς.

Ο Chalmers, ένας από τους πιο γνωστούς φιλοσόφους που ασχολούνται με το θέμα «συνείδηση» δέχεται ότι «τα αδιευκρίνιστα ερωτήματα που αφορούν την συνείδηση παραμένουν πάντα αδιευκρίνιστα. Ορισμένοι πιστεύουν ότι θα λυθούν με τις έρευνες της νευροφυσιολογίας άλλοι με την κβαντομηχανική. Αλλά στο σημείο αυτό οι απόψεις τους δεν είναι τίποτε παραπάνω από ευχολογίες».

Αυτό το δυσχερέστατο θέμα «συνείδηση-συνειδησιακότητα», το Τεκτονικό Ίδρυμα της Ελλάδος στα πλαίσια του θεσμού των εκδηλώσεων, με συμμετοχή της ελληνικής κοινωνίας, οργανώνει την παρούσα συζήτηση με την συμμετοχή διακεκριμένων πανεπιστημιακών καθηγητών, οι οποίοι θα ανατάμουν το δυσχερέστατο θέμα της συνείδησης και της συνειδησιακότητας από την πλευρά της ιατρικής, της επιστήμης της φυσικής, των συμβόλων και της φιλοσοφίας.

Ομιλητές είναι: Ο κ. Δημήτριος Κανδύλης, καθηγητής Ψυχια-τρικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που θα διαπραγματευθεί το θέμα «Η συνείδηση από ιατρικής πλευράς», ο κ. Ιωάννης Αντωνίου, καθηγητής Μαθηματικών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που θα διαπραγματευθεί το θέμα «Ο χρόνος της συνείδησης», ο κ. Γεώργιος Προκοπίου, καθηγητής Αρχιτεκτονικής του Ε.Μ.Π., που θα διαπραγματευθεί το θέμα «Από το σύμβολο στη συνείδηση» και ο κ. Θεοδόσιος Τάσιος, ομότιμος καθηγητής του Ε.Μ.Π., που θα διαπραγματευθεί το θέμα «Η δόμηση του εγώ».

Η συνείδηση από ιατρικής πλευράς

*«αξίζει να προσπαθήσουμε να σκεφτούμε
για μία ακόμη φορά ο,τιδήποτε σημαντικό
έχουν ήδη σκεφτεί άλλοι...» Goethe*

του Δημητρίου Γ. Κανδύλη

Εισαγωγικά σχόλια

Η μελέτη ενός θέματος επιβάλλει την εξ αρχής αποσαφήνιση του περιεχομένου των εννοιών που θα χρησιμοποιηθούν από τον ομιλητή τόσο για την κατανόηση των λεγομένων του, όσο και για την, εν τέλει, αποδοχή ή την απόρριψη των απόψεων, των θέσεων και των συμπερασμάτων που εισηγείται. Οφείλω, επίσης, ευθύς εξ αρχής να σας υπενθυμίσω ότι μέχρι σήμερα

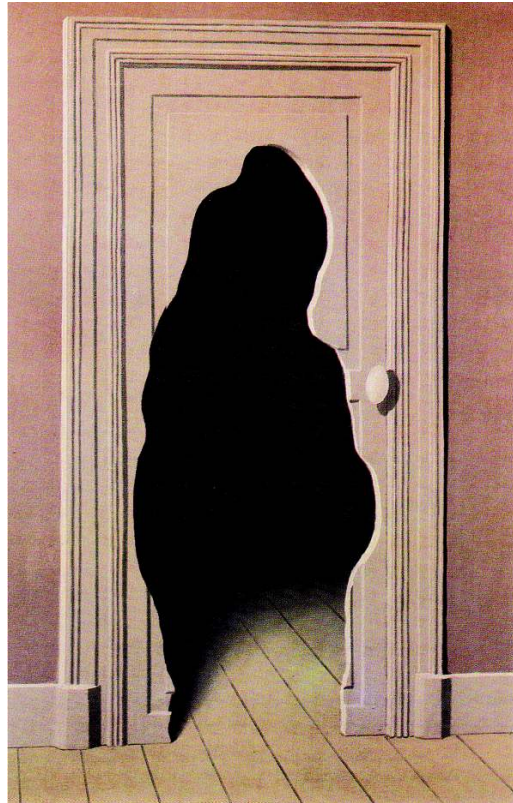
δεν έχει προσδιορισθεί, κατά τρόπο πλήρη και κατανοητό, η ουσία και η φύση της συνείδησης. Η ασυμφωνία ως το προς το τί είναι και πώς προκύπτει η συνείδηση είναι ιδιαίτερα έκδηλη στις απόψεις που εκφράζουν μελετητές του θέματος, προερχόμενοι από διαφορετικές επιστήμες αλλά ακόμη και μεταξύ εκείνων που ανήκουν σε διάφορες σχολές μιας και της αυτής επιστήμης.

Ορισμοί

Με τον όρο «συνείδηση» στις επιστήμες του ανθρώπου νοηματοδοτούμε και προσδιορίζουμε, αρκετά αυθαίρετα, ποικίλες και διαφορετικές καταστάσεις, όπως:

- 1) τη συνείδηση αντικειμένου ή φαινομένου. Όταν λέμε ότι έχουμε συνείδηση για κάτι, εννοούμε ότι έχουμε γνώση για κάποιο αντικείμενο που το έχουμε ενώπιόν μας ή το συλλαμβάνουμε ως νοητικό φαινόμενο.
- 2) τη σαφή γνώση, που έχει το υποκείμενο για τον εαυτό του και για τον κόσμο που το περιβάλλει και από τον οποίο μπορεί να αντιδιαστέλλεται.
- 3) το ίδιο το Εγώ.
- 4) τη γνώση που επιτρέπει στο άτομο να διακρίνει το ηθικά καλό από το ηθικά κακό, να ελέγχει τις πράξεις του και να αναλαμβάνει την ευθύνη γι' αυτές.

Ο θεοσοφ. Θ. Βορέας ορίζει τη συνείδηση ως «*το σύνολο των ψυχικών εκδηλώσεων του ατόμου, όπως παρουσιάζονται με χρονική και αιτιακή αλληλουχία*». Θεωρεί, λοιπόν, ότι η συνείδηση περιλαμβάνει όλα τα γνωστικά, συναισθηματικά και βουλητικά ψυχικά στοιχεία, ότι προϋποθέτει την ενότητα και αλληλουχία αυτών, (διαφορετικά λύεται), ότι δεν είναι σταθερή και μόνιμη αλλά μεταβάλλεται διαρκώς, καθώς τα ψυχικά στοιχεία αλλάζουν συνεχώς και αλληλοδιαδέχονται το ένα το άλλο στο διηνεκές. Ομοίως, για τον Καρλ Γιάσπερς συνείδηση είναι «*η συνολική ψυχική ζωή του ατόμου σε μία δεδομένη στιγμή*». Ο Henry προσδιορίζει τη συνείδηση ως «*την άμεση ευαίσθητη εμπειρία της αναπαράστασης του παρόντος*» ενώ στο ψυχιατρικό λεξικό του Πορό αναφέρεται ως «*η κατάσταση, σε μια δεδομένη στιγμή, του συνόλου των πληροφοριών που δέχεται ο ψυχισμός και της δομής σύμφωνα με την οποία το πνεύμα τις οργανώνει ή τις αφήνει να οργανωθούν*».

R. Magritte "The Unexpected Answer". Με το έργο αυτό του R. Magritte, "κλείνει" (ή ανοίγει) το θέμα που προσπαθούμε να ανιχνεύσουμε. Τα "στοιχεία" ή τα "μυστήρια" του κόσμου μπροστά στην επτασφράγιστη θύρα του άγνωστου, του κόσμου και της ύπαρξης μόνο λιγοστό φως να ριζούμε επιχειρήσαμε! Το υπόλοιπο, το σύνολο, σκοτεινό, αδιάφανο, α-πρόσιτο!

16 ανοικτή εκδήλωση **το πρόβλημα της συνειδησιακότητας**

Όπως σημειώνουν οι Σάτερ και Πελισιέ, στο ίδιο λεξικό, υπάρχουν δύο κατηγορίες ορισμών. Η πρώτη που περιορίζει τη συνείδηση σε ένα ρόλο συνθετικό και η δεύτερη που τη βλέπει να επεκτείνεται και στα αποτελέσματα αυτής της σύνθεσης εκδηλώνοντας ένα δυναμικό, εξελικτικό χαρακτήρα. Η αντίληψη μπορεί να αποτελεί πηγή για τη συνείδηση, αλλά, ταυτοχρόνως, ελέγχεται από αυτή. Έτσι, ο ίδιος ήχος κουδουνιού, από την ίδια απόσταση, έχει, στο ίδιο άτομο διαφορετικά αποτελέσματα, αναλόγως με το εάν το άτομο κοιμάται, εάν αναπαύεται, εάν εργάζεται ή εάν περιμένει με αγωνία κάποιο μήνυμα.

Συνεπώς, η κατάσταση της συνείδησης υπόκειται φυσιολογικά σε διακυμάνσεις από άτομο σε άτομο αλλά και στο ίδιο το άτομο και επηρεάζεται τόσο από εσωτερικούς παράγοντες, όπως αισθήματα φόβου, αγωνίας, καμάτου, όσο και από εξωτερικά γεγονότα.

Πιστεύοντας ότι η φύση της συνείδησης θα κατανοηθεί καλύτερα, εάν αντί μίας συγκριτικής παράθεσης ορισμών της, σας περιγράψω το τί συμβαίνει επί παροδικής απουσίας της καθώς και σε καταστάσεις αλλοιώσεων και διαταραχών της, όπως σε μια στένωση των ορίων της ή σε συσκότισή της.

Ένα πρώτο παράδειγμα

Ο ύπνος, που είναι αποτέλεσμα ρυθμικής και περιοδικής μείωσης της λειτουργίας ορισμένων δομών του εγκεφάλου μας ή αναστολής άλλων, διακόπτει τη λειτουργία της εναργούς συνείδησής μας και μας βυθίζει στο αβυσσαλέο έρεβος του κόσμου του ονείρου και του υποσυνειδήτου. Οι αισθήσεις μας ναρκώνονται, η επαφή μας με το περιβάλλον προσωρινά έχει καταπαύσει και παραμένουν σε λειτουργία μόνο ορισμένοι «φυτικοί», όπως τους αποκαλούμε, μηχανισμοί που εξασφαλίζουν τη συνέχιση της ζωής. Ποιος θα ήταν όμως ο σκοπός μιας τέτοιας ζωής; Θα υπήρχαμε στην περίπτωση αυτή ως όντα;

Ένα δεύτερο παράδειγμα

Το τηλεφώνο χτυπά επίμονα και σας ξυπνά από βαθύ ύπνο. Απλώνετε το χέρι για να το σταματήσετε, όμως δεν αναγνωρίζετε καμιά γνωστή επιφάνεια. Στα τυφλά αναζητάτε το διακόπτη του ηλεκτρικού,

που εδώ και χρόνια ξέρετε ότι βρίσκεται αριστερά και πάνω από το προσκέφαλό σας. Συνεχίζετε να ψαχουλεύετε και ακουμπάτε ένα άγνωστο κεφαλάρι κρεβατιού. Ξαφνιάζεστε, αναρωτιέστε τί συμβαίνει και αναζητείτε μία εξήγηση, επιστρατεύοντας τη μνήμη σας. Δεν την βρίσκετε αμέσως. Η ανησυχία σας φουντώνει. Μα, πού πήγε, αναρωτιέστε; Πού βρίσκεται; Αρχίζετε να αγωνιάτε και μπορεί ακόμα και να αναρωτηθείτε αν είστε εσείς, αν είστε ο ίδιος σας ο εαυτός;. Λίγο αργότερα, με τη βοήθεια της μνήμης καταφέρνετε να συνειδητοποιήσετε στο ξύπνημά σας ότι βρίσκεστε στο δωμάτιο 245 του ξενοδοχείου «4 εποχές», του Παρισιού όπου χθες καταλύσατε. Αυτή η κατάσταση περιορισμένης συνείδησης, που ανάλογη όλοι μας έχουμε βιώσει κάποιες στιγμές στη ζωή μας, διήρκεσε μόνο μερικές στιγμές. Φανταστείτε πώς θα ήταν η ζωή μας αν απουσίαζε η συνείδηση, επισημαίνει ο Αντόνιο Νταμάζιο, διάσημος νευροεπιστήμονας στο πανεπιστήμιο της Αϊόβα (ΗΠΑ).

Και ένα τρίτο παράδειγμα

Ασθενείς, που πάσχουν από εξωγενή ψυχικά σύνδρομα, όπως π.χ σε μία βλάβη του κροταφικού λοβού του εγκεφάλου παρουσιάζουν σημαντικές δια-ταραχές της συνείδησης. Ο Ι. Πατρίκιος στη νευρολογία του γράφει σχετικώς: «...ενίοτε κατά τας στιγμάς εκείνας, (σημ. συγγραφέως, ο ασθενής) καταλαμβάνεται υπό αισθήματος υπερτάτης ευδαιμονίας, συνο-δευομένου υπό οπτικών ψευ-δαισθήσεων λίαν ευχαρίστων ή προκαλουσών αληθή ηδονήν, ως π.χ.... να ευρίσκετο επί της Ακροπόλεως περιβαλλόμενος υπό καλλιχλαμίδων θεών, ήάλλος, όστις αιφνιδίως ευρίσκετο

Πιστεύοντας ότι η φύση της συνείδησης θα κατανοηθεί καλύτερα, αν αντί μίας συγκριτικής παράθεσης ορισμών της σας περιγράψω το τί συμβαίνει επί παροδικής απουσίας της καθώς και σε καταστάσεις αλλοιώσεων και διαταραχών της, όπως σε μια στένωση των ορίων της ή σε συσκότισή της.

εντός αραβικού τοπίου περιστοιχιζόμενος από καλλιμόρφους οδαλίσκας...ενίοτε, η αιφνίδια αυτή ψυχική μεταβολή συνίσταται εις αληθή «ψευδαίσθησιν υπερμνησίας», κατά την οποίαν κύμα αφθόνων αναμνήσεων, ιδίως της παιδικής ηλικίας, εισβάλλει εις την συνείδησίν του».

Πολλοί σύγχρονοι διανοητές θεωρούν ότι η έννοια της συνείδησης δεν μπορεί να κατανοηθεί από τον ανθρώπινο νου, ενώ άλλοι, όπως ο John Searle, την θεωρούν ως παράγωγο των μηχανισμών και της ύλης του εγκεφάλου. Ο Searle εξηγεί: *«Όταν ο επιστήμονας μου λέει ότι το τραπέζι δεν είναι πράγματι στερεό, γιατί αποτελείται από ένα νέφος μικροσωματιδίων ή ότι ο ήλιος φαίνεται να δύνει, ενώ στην πραγματικότητα δεν δύνει, αφού η δύση του είναι ψευδαίσθηση, την οποία δημιουργεί η περιστροφή της γης γύρω από τον άξονά της, μπορώ να τα δεχθώ και τα δύο γιατί αντιλαμβάνομαι τη διάκριση μεταξύ φαινομένου και πραγματικότητας. Αλλά, ως προς τη συνείδηση, το φαινόμενο είναι και πραγματικότητα. Εφόσον αισθάνομαι ότι έχω συνείδηση, έχω συνείδηση».*

Υπάρχουν απαντήσεις σε βασικά ερωτήματα;

Το πρόβλημα της συνείδησης αποτελεί σήμερα πρόκληση για έρευνα. Τίποτα δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα για τον τρόπο, με τον οποίο φυσιολογικά συμβάντα, που λαμβάνουν χώρα στον εγκέφαλο, μεταφράζονται σε ό,τι βιώνουμε ως συνείδηση.

Αν δεχθούμε, παραφράζοντας τον Τζων Λοκ, ότι «συνείδηση είναι τουλάχιστον η αντίληψη αυτών που διέρχονται από το νου του ανθρώπου», τότε προκύπτουν ερωτήματα, όπως: παράγει ο εγκέφαλος από την ηλεκτρική και χημική δραστηριότητα των νευρικών του κυττάρων συνείδηση, όπως μία κιθάρα παράγει μουσική; Τι ξέρουμε για τη φύση της; πώς αναπτύχθηκε; πώς λειτουργεί;

Έχουν, όντως, οι επιστήμονες τα απαιτούμενα αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία θα έπειθαν τον όποιο καλοπροαίρετο άνθρωπο να απομακρυνθεί από τη δυϊστική άποψη για τη φύση της συνείδησης;

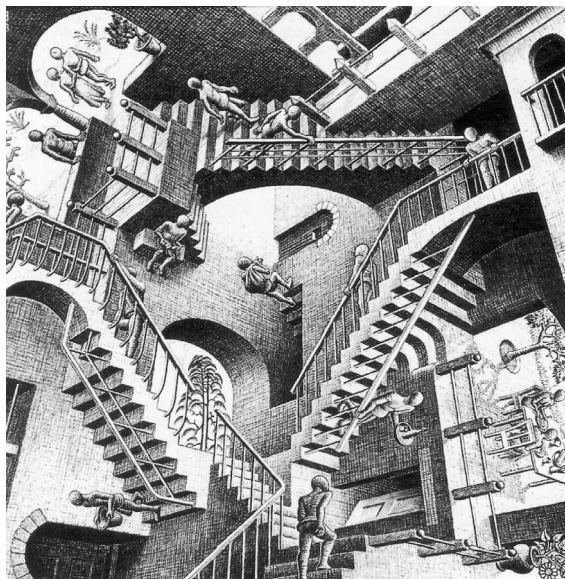
Ως προς το πρώτο ερώτημα, ας ακούσουμε τί λένε ορισμένοι από αυτούς.

Για τον ομότιμο καθηγητή Φιλοσοφίας και Ιστορίας της Βιολογίας Παν/μίου Αθηνών και ακαδημαϊκό Κώστα Κριμπά.

«... οι νοητικοί μηχανισμοί δεν είναι τίποτα περισσότερο, τίποτα λιγότερο από τους αντιστοιχούντες σε αυτούς βιολογικούς μηχανισμούς....τα νευρικά κύτταρα έχουν ως ρόλο την μεταφορά πληροφορίας, μηνυμάτων και εντολών... μεταφέρουν πληροφορίες από ένα δίκτυο που παρακολουθεί την εσωτερική κατάσταση του οργανισμού, τί συμβαίνει σε κάθε τμήμα του, όπως και τί συμβαίνει στον εξωτερικό του χώρο...».

Για την Ειρήνη Σκαλιώρα νευροβιολόγο, ερευνήτρια στο Παν/μιο της Οξφόρδης:

« Η συνείδηση είναι προϊόν του εγκεφάλου γιατί: συγκεκριμένες και συχνά εντοπισμένες διαταραχές του εγκεφαλικού ιστού προκαλούν συγκεκριμένες διαταραχές συνείδησης».

M. C. Escher "Relativity". Η αέναη, ίσως και μάταιη, αναζήτησή μας.

Για τον καθηγητή Ψυχιατρικής και Νευροεπιστημών Θανάση Τζαβάρρα:

«...το ζήτημα για τις πιθανές σχέσεις εγκεφάλου και του συνειδέναίσυστηματικά "μολύνεται" από φιλοσοφικές ή και ψυχολογικές προκαταλήψεις των ερευνητών. Με τα μέχρι τούδε δεδομένα των νευρο- και ψυχο- επιστημών, το μόνο που μπορούμε να δεχτούμε είναι ότι το Σώμα (το ΚΝΣ) και η Ψυχή (το συνειδέναί και το συμπεριφέρεσθαι) διαθέτουν πιθανότατα διαφορετική υφή αλλά έχουν κοινή υπόσταση».

Τι ξέρουμε για τη συνείδηση ως ιατροί;

Για την πλειονότητα των ιατρών η συνείδηση είναι η βασική

λειτουργία του εγκεφάλου, μέσω της οποίας ερχόμαστε σε επαφή, κατανοούμε και βιώνουμε τον έξω κόσμο σε συνάρτηση με τον εσωτερικό μας.

Η συνείδηση δομείται από:

- ένα αισθητικό-αισθητηριακό ερέθισμα, που κατ' αρχήν γίνεται αντιληπτό από εξειδικευμένη προς τούτο πρωτοπαγή περιοχή του εγκεφάλου,
- από την αξιολόγηση, τη σύγκριση και την αναγνώριση του ερεθίσματος ως κατηγορία και είδος αντιληπτικής εμπειρίας, από άλλες εξειδικευμένες προς τούτο συνειρμικές περιοχές του εγκεφάλου,
- από την αναπαράσταση, τη βίωση, την εντύπωση, την αποθήκευση και την φύλαξη της αντιληπτικής εμπειρίας στα μνημονικά πεδία του εγκεφάλου,
- από τη δυνατότητα συντέλεσης της επικαιροποίησης μέρους ή όλου του υπάρχοντος βιωματικού υλικού, όταν τούτο κρίνεται απαραίτητο από το ίδιο τον εγκέφαλο, για νέες συγκριτικές διαδικασίες και αποθήκευση νέων βιωματικών εμπειριών, ώστε με το λόγο και τη συμπεριφορά να υπηρετείται η προσαρμογή, η επιβίωση και η εξέλιξη του ανθρωπίνου είδους.

Η συνείδηση ως εγκεφαλική λειτουργία δεν υφίσταται κατά τη γέννηση. Υφίσταται η δυναμική της προοδευτικής ωρίμανσης του ΚΝΣ. Η δυνατότητα της ανάπτυξής της και η ελευθερία της συνεχούς εξέλιξής της προς πλέον πολυπλοκοποιούμενη δραστηριότητα, πάντα σε σχέση με ένα συγκεκριμένο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Η συνείδηση δεν αποτελεί μία απλή λειτουργία αλλά μία ιεραρχημένη, που κλιμακώνεται σε στάδια και επίπεδα. Είναι ανεξακρίβωτο έως σήμερα, αν αυτό γίνεται με τοπογραφική κατανομή στο σύνολο του εγκεφάλου, στο φλοιό του εγκεφάλου, σε σύνολα κυτταρικών σχηματισμών, σε σταθερά σύνολα κυττάρων και ποιών άραγε, σε εκάστοτε σύνολα εγκεφαλικών κυττάρων και με ποιό τρόπο επιλογής άραγε ή αν αφορά το σύνολο του κυτταρικού πληθυσμού του εγκεφάλου. Η αρχή της ψυχοοικονομίας του εγκεφάλου δεν μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα όλες οι προηγούμενες διαδικασίες. Η σοφία της φύσης δεν μας επιτρέπει πάλι να υποθέσουμε την ύπαρξη μιας και

μόνης διαδικασίας. Το ποιές μετέχουν δεν το γνωρίζουμε ακόμη επακριβώς.

Ο καθένας μας, με τη συνειδησή του, διαθέτει δύο βασικές ζωτικές λειτουργίες. Με τη μία έχει συνείδηση των φαινομένων και με την άλλη ότι είναι η ίδια η συνείδηση των φαινομένων. Έχω συνείδηση σημαίνει πως βρίσκομαι σε επαφή με τον έξω κόσμο, πως μπορώ να τον αντικατοπτρίζω μέσα μου και να τον ζω, ενώ ταυτόχρονα έχω συνείδηση πως, ό,τι ζω μέσα μου, ως αυτόνομη και ανεπανάληπτη ύπαρξη, είναι δικό μου, ανήκει και εξουσιάζεται από Εμένα και έχει διακριτά όρια από αυτό που ζει και κατέχει ο Άλλος. Τη μία λειτουργία, του «έχειν συνείδηση», την εξασφαλίζουν και τη διασφαλίζουν η ετοιμότητα για εγρήγορση του εγκεφάλου (με τον βασικό ηλεκτροδυναμικό τόνο του ανιόντος δικτυωτού σχηματισμού και των οπτικών θαλάμων), οι μηχανισμοί αντίληψης των αισθήσεων, η προσοχή και η μνήμη, ενώ στην άλλη λειτουργία, του «εστί συνειδητός», συμβάλλουν πέραν των προηγούμενων εξειδικευμένοι κυτταρικοί πληθυσμοί εγκεφαλικών κυττάρων που συμμετέχουν στη λειτουργία της συνειρμικής σκέψης και του λόγου.

Ανώτερες εγκεφαλικές λειτουργίες, όπως η αντίληψη, η πρόσοχή, η μνήμη, η σκέψη, το συναίσθημα και ο λόγος, εμπεριέχονται στη συνείδηση. Την προϋποθέτουν και την προσδιορίζουν. Καμιά τους, όμως, δεν συνταυτίζεται και δεν την υποκαθιστά. Η συνείδηση είναι η κατάληξη σε μία ενιαία σύνθεση επιμέρους ανωτέρων γνωστικών λειτουργιών του εγκεφάλου, επιδράσεων του φυσικού

**Έχω συνείδηση
σημαίνει πως βρίσκομαι
σε επαφή με τον έξω
Κόσμο, πως μπορώ να
τον αντικατοπτρίζω
μέσα μου και να τον ζω,
ενώ ταυτόχρονα έχω
συνείδηση πως ό,τι ζω
μέσα μου, ως αυτόνομη
και ανεπανάληπτη
ύπαρξη, είναι δικό μου,
ανήκει και εξουσιάζεται
από Εμένα και έχει
διακριτά όρια από αυτό
που ζει και κατέχει
ο Άλλος.**

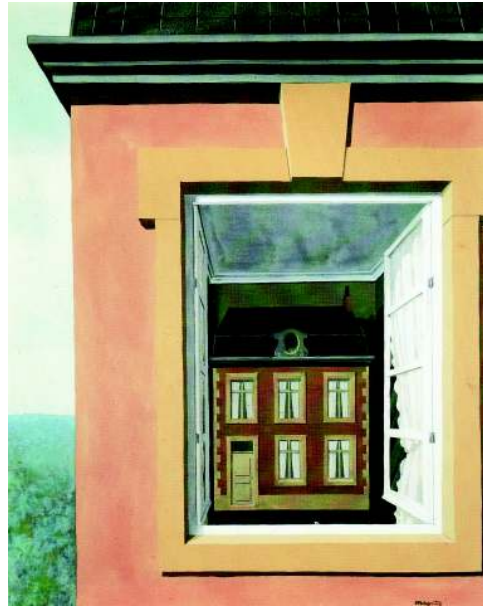
και κοινωνικού περιβάλλοντος, των αλληλοεπιδράσεων του έξω κόσμου με τον εσωτερικό μας, της ικανότητας, της δυνατότητας αλλά και της ελευθερίας μας να διαθέτουμε συνειδητά όλα τα βιώματά μας για ένα συγκεκριμένο σκοπό.

Η συνείδηση, λοιπόν, δεν είναι αποκλειστικά μία αφηρημένη, γενική, λογική λειτουργία αλλά μία ζωτική, ατομική, συγκεκριμένη λειτουργία, που είναι το αποτέλεσμα ενός βιολογικώς αυτοδύναμου, αυτοπροσαρμοζόμενου και αυτοοργανούμενου εγκεφαλικού δυναμισμού. Είναι πάντα η συνείδηση ενός συγκεκριμένου ατόμου για «κάποιο πράγμα» και γι' αυτό, αν και είναι η αντανάκλαση και η ηχώ του έξω κόσμου, είναι πάντα φορτισμένη από υποκειμενικά – συναισθηματικά στοιχεία. Η συνείδηση έχει πάντα συγκεκριμένο στόχο και συγκεκριμένο πεδίο αναφοράς, που τα στοιχεία του διατάσσονται σε ομόκεντρους κύκλους. Ο πυρηνικός κύκλος απαρτίζεται από βιώματα που έχουν την εκάστοτε ζωτικότερη και ουσιαστικότερη σημασία για την ανθρώπινη ύπαρξη. Ο ενεργηγόρσει άνθρωπος μπορεί να εστιάζει τον «εσωτερικό προβολέα» της συνειδησής του προς τον εκάστοτε πυρηνικό κύκλο. Συνεπώς, οι υπόλοιποι ομόκεντροι προς αυτόν κύκλοι θα φωτίζονται, κατά σειρά, ολιγότερο και ασαφέστερα με αποτέλεσμα η συνείδηση να γίνεται πιο ασαφής όσο προχωρούμε προς τον εκάστοτε εξωτερικό κύκλο. Να χάνεται στο απροσδιόριστο και στο μη ευκρινώς συνειδητό. Όμως, λόγω της ικανότητας αυτοοργάνωσης του εγκεφάλου μπορεί κάθε μη ευκρινές συνειδητό υλικό να καθίσταται, υπό προϋποθέσεις, την επόμενη στιγμή ευκρινές συνειδητό υλικό.

Η συνείδηση ρέει. Σε κάθε χρονική στιγμή της ροής της συναντάται, τέμνει και τέμνεται από το χώρο, που περιβάλλει την ανθρώπινη ύπαρξη. Έτσι, ο εσωτερικός χρόνος του εγώ και ο κόσμος, όπως συλλαμβάνεται και παράγεται από τις συγκεκριμένες αντιληπτικές δυνατότητες του ανθρώπου, συνυπάρχουν στο δρώμενο, «όπου η συνείδηση δεν είναι μόνο θεατής αλλά ταυτόχρονα και ηθοποιός και σκηνοθέτης». Όμως, η λειτουργία της δεν μου εξασφαλίζει μόνο την προβολή του κόσμου μέσα μου και την προβολή μου σε αυτόν. Μου επιτρέπει να χρησιμοποιώ το αισθητηριακό, εμπειρικό, βιωματικό μου υλικό και να το κατευθύνω, όπου εγώ θέλω. Αυτό γίνεται με τη λογοποίηση της συνειδησης, που δίνει ένα λεκτικό-ακουστικό-ηχητικό σύμβολο σε κάθε περιεχόμενό της και έτσι

μπορώ και κάνω κτήμα μου κάθε καινούργια εμπειρία μου, που, όπως υποστηρίζει ο Ey, «είναι ταυτόχρονα γνωριμία και αναγνώριση, παράσταση και αναπαράσταση». Με τη λογοποιημένη, πλέον, συνείδηση ο άνθρωπος ξεφεύγει από το άμεσο, το δεδομένο, το αισθητό, το εμπειρικό, το υλικό και ο νους του διανοίγεται προς το χώρο των ιδεών, των νοημάτων, των διαλογισμών και της διαλεκτικής.

Η συνείδηση στο μικρό παιδί και στα ανώτερα θηλαστικά ταυτίζεται με την εγρήγορση. Με την κατάκτηση του λόγου από το παιδί εξελίσσεται αρχικά σε μία «αυτοσυνείδηση», δηλ. σε μία προσωπική αναφορά όλων των βιωμάτων του σ' ένα εγώ και ακολούθως σε μία καθαρώς νοηματική λειτουργία, σε μία «αυτογνωσία». Οι όροι αυτοσυνείδηση/ αυτογνωσία δεν σημαίνουν απλά και μόνο γνώση για το ίδιο μου τον εαυτό αλλά και τη συνείδηση της αξίας του ίδιου του εαυτού, καθώς και των αδυναμιών του. Είναι ένα ψυχικό γεγονός, πιο πολύπλοκο από την απλή συνείδηση για το ίδιο μου τον εαυτό. Συνίσταται στην παράσταση που σχηματίζω εγώ ο ίδιος για τον εαυτό μου, στη γνώση (ορθή ή λαθεμένη, ρηχή ή βαθιά, επιπόλαιη ή ενδελεχής) που σχηματίζω εγώ ο ίδιος ενεργητικά για το τί είμαι, τί επιζητώ, πού πάω, πού στοχεύω. Η αυτογνωσία είναι μοναδική κατάσταση για τον άνθρωπο και δεν είναι δυνατόν να αναχθεί περαιτέρω σε καμμιά άλλη.

Γνώσεις από τις νευροεπιστήμες

Στη συνείδηση του καθενός μας εντάσσεται η δυνατότητα και η ικανότητα να έχουμε επίγνωση όχι μόνο των πραγμάτων μέσα στον κόσμο (αυτό ονομάζεται πρωτογενής συνείδηση) αλλά και των πράξεων και των συναισθημάτων μας (αυτό ονομάζεται συνείδηση ανώτερης τάξης).

Το να έχει κάποιος επίγνωση των πραγμάτων μέσα στον κόσμο, το να έχει νοητικές εικόνες του παρόντος, εντάσσεται στην κατάσταση της «πρωτογενούς συνείδησης». Ένα παράδειγμα: το δάγκωμα ενός σκύλου. Η αντίδρασή του δεν είναι συνειδητή, παρά πρωτογενώς αντανακλαστική ή στην καλύτερη περίπτωση μαθημένη μέσω των ανωτέρων αντανακλαστικών, όπως μας έχει μάθει ο Ρανιον και η σχολή του. Ο σκύλος δεν έχει επίγνωση του εαυτού ή του εγώ, που δέχεται επίθεση. «Ο σκύλος δεν έχει αυτοσυνείδηση, ούτε το δελφίνι, ούτε ο γορίλας ή άλλα πρωτεύοντα θηλαστικά», υποστηρίζει ο Γκόρντον Γκάλαπ. Μπροστά στον καθρέφτη ο σκύλος γαβγίζει στο είδωλό του, το μυρίζει, μετά από λίγο το αγνοεί και δεν καταλαβαίνει ποτέ ότι ήταν το είδωλό του.

Αυτό, όμως, που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος δεν είναι η «πρωτογενής συνείδηση» αλλά η «συνείδηση ανώτερης τάξης», δηλαδή «η συνείδηση ότι έχεις συνείδηση». Η συνείδηση ανώτερης τάξης περιλαμβάνει την αναγνώριση από ένα σκεπτόμενο υποκείμενο των πράξεων ή των συναισθημάτων του. Ενσαρκώνει ένα μοντέλο της προσωπικότητας, του παρελθόντος, του μέλλοντος, καθώς και του παρόντος. Ο Αντόνιο Νταλάζιο¹ υποστηρίζει ότι η επίγνωση του εαυτού είναι στην πραγματικότητα μέρος ενός κινηματογραφικού έργου, όπου μέσα στο ίδιο πλαίσιο συνυπάρχουν ό,τι βλέπουμε, ό,τι προβλέπουμε, η «σκέψη» και ο «σκεπτόμενος».

Σύμφωνα με τον Γκέραλντ Έντελμαν, για την απόκτηση συνείδησης ανώτερης τάξης απαιτείται η διαμόρφωση ενός «κοινωνικού εγώ», που επιτυγχάνεται με την μακροπρόθεσμη αποθήκευση (μνημοποίηση) συμβολικών σχέσεων, που έχουν αποκτηθεί μέσω αλληλεπιδράσεων με άλλα άτομα του ίδιου είδους. Αυτή η διαδικασία βασίζεται στην εμφάνιση της γλώσσας. Έτσι, αν κανείς συγκρίνει τις εγκεφαλικές περιοχές που συμμετέχουν στην “πρωτογενή” και στη “συνείδηση ανώτερης τάξης”, θα διαπιστώσει ότι στη συνείδηση ανώτερης τάξης επιπροστίθενται οι περιοχές του λόγου των Μπρόκα και Βέρνικε, οι οποίες και συμμετέχουν στη σημασιολογική αυτοδιέγερση εγκεφαλικών περιοχών. Λογικό επακόλουθο του μοντέλου Έντελμαν είναι ότι τη «συνείδηση ανώτερης τάξης» μπορούν ν’αποκτήσουν μόνο τα άτομα που έχουν αναπτύξει μια συμβολική γλώσσα και ζουν μέσα σε μια γλωσσική κοινότητα, δηλαδή, τα άτομα του «Homo sapiens». Υπ’ αυτήν την

έννοια η « συνείδηση ανώτερης τάξης » εμφανίζεται στον άνθρωπο μόνο κατά τις τελευταίες δεκάδες χιλιάδες χρόνια της ιστορίας του και, επομένως, δεν αποτελεί ένα χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί το γένος Homo από τα υπόλοιπα γένη (έστω τα πρωτεύοντα). Είναι, όμως, έτσι τα πράγματα;

Γλώσσα και συνείδηση

Θα σας ζητήσω νοερά να πάτε πίσω στην ιστορία του ανθρώπου 1,5 εκατομμύρια χρόνια. Τότε εμφανίσθηκε ένα νέο είδος ανθρώπου με εγκέφαλο σχεδόν διπλάσιο από τον πρόγονό του, ο Homo Erectus. Το χαρακτηριστικό τεχνούργημα αυτής της εποχής ήταν ο αμφίστομος χειροπέλεκυς. Στη μορφή των εργαλείων εκείνης της εποχής, λέει ο Κ. Κωτσάκης (Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2001), η έρευνα αναγνωρίζει τις αυξημένες νοητικές ικανότητες των κατασκευαστών τους: την αναπαραγωγή ενός σταθερού σχήματος, που προϋποθέτει την εφαρμογή συγκεκριμένου ιδεατού προτύπου, την αναγνώριση αφηρημένων γεωμετρικών σχέσεων, όπως η συμμετρία και η ευθεία. Ο παλαιοανθρωπολόγος Richard Leakey γράφει: «για να φτιάξεις ένα τσεκούρι από ένα κομμάτι πέτρα, πρέπει να είσαι ικανός να διαλέξεις μια πέτρα που να πρόσμοιάζει με τσεκούρι, προτού τη σκαλίσεις. Πρέπει να συλλάβεις μέσα στο μυαλό σου την εικόνα του τελειωμένου αντικείμενου και να την σκαλίσεις στο άμορφο κομμάτι της πέτρας. Αυτή η ικανότητα σύλληψης μιας αφηρημένης ιδέας, να βλέπεις κάτι που δεν είναι εκεί, φαίνεται να είναι ανθρώπινη ιδιότητα. Αυτή η ιδιότητα-ικανότητα της ανθρώπινης νόησης είναι βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της συνείδησης ανώτερης τάξης. (αναγνώρισης του εαυτού στο παρελθόν το παρόν και το μέλλον). Αναδύθηκε στον φυσικό κόσμο από την στιγμή που ο εγκέφαλος

Αυτό, όμως, που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος δεν είναι η «πρωτογενής συνείδηση» αλλά η «συνείδηση ανώτερης τάξης», δηλαδή «η συνείδηση ότι έχεις συνείδηση».

¹Scientific American, Δεκέμβριος 1999

απέκτησε ένα ορισμένο μέγεθος, εμφανίσθηκαν νέες εγκεφαλικές δομές, οργανώθηκαν νέες οδοί και διανοίγονται νέα νευρωνικά κυκλώματα από εξειδικευμένα και εξειδικευόμενα εγκεφαλικά κύτταρα, που τελευταίως μπορούμε να ανακαλύπτουμε και να μελετούμε με την ολοένα και και περισσότερο εξελισσόμενη τεχνολογία.

Ανεξάρτητα, όμως από το κατά πόσο τα παραπάνω ευρήματα και επιχειρήματα πείθουν ή όχι ένα καλόπιστο σύγχρονο δειστή, από βιολογικής πλευράς είναι δυνατόν μια τέτοια οργάνωση να αναδύθηκε απότομα στον εγκέφαλο του ανθρώπου. Μάλλον όχι. Μία ερευνητική ομάδα διαπίστωσε ότι σε μία περιοχή του φλοιού του αριστερού ημισφαιρίου του εγκεφάλου του πιθήκου υπάρχει μια ειδική κατηγορία νευρικών κυττάρων (αποκαλούνται καθρεπτικοί νευρώνες), οι οποίοι διεγείρονται όταν ο πίθηκος επιτελεί μία πράξη αλλά και όταν ο πειραματιστής υποδεικνύει στον πίθηκο τι να κάνει, επιτελώντας την ίδια πράξη. Με άλλα λόγια, οι καθρεπτικοί νευρώνες αποτελούν ένα μέσον επικοινωνίας μεταξύ του τελευταίου και του εκπαιδευόμενου πιθήκου. Δηλαδή, συμμετέχουν στην επιτέλεση μιας γνωστικής διαδικασίας διαλόγου που με απλά λόγια μπορεί να περιγραφεί ως εξής: «αυτό που πριν από λίγο έκανες εσύ, τώρα το κάνω εγώ». Τέτοια κατοπτρικά κύτταρα βρίσκονται κατά σμήνη σε όλες τις περιοχές του εγκεφάλου και εξυπηρετούν, αμέσως, ποικίλες εξειδικευμένες λειτουργίες προθέσεων και πρόβλεψης.

Ένα μοντέλο ανώτερης τάξης συνείδησης θα μπορούσε να «χτίζεται» με τη διάνοιξη και δραστηριοποίηση λειτουργικών κυκλωμάτων και από εξειδικευμένα κατοπτρικά κύτταρα. Τα κυκλώματα αυτά φαίνεται να λειτουργούν παραπλεύρως άλλων, που γνωρίζουμε ότι συνδέουν τις πρωτοταγείς εγκεφαλικές περιοχές του λόγου με περιοχές, όπου έχουν ήδη εγκατασταθεί ειδικές μνήμες «αξιών», που αποτελούν συστατικό της πρωτογενούς συνείδησης. Έτσι, όμως, υποστηρίζει ο Έντελμαν, δημιουργείται ένα νέο είδος μνήμης μέσω σημασιολογικής αυτοδιέγερσης, που οδηγεί σε εννοιολογική έκρηξη. Πρόκειται για ένα περίπλοκο και δυσνόητο μοντέλο (μπορούσε να είναι κι αλλιώς;), που στηρίζεται στην πλαστικότητα του εγκεφάλου. Η ικανότητα σημασιολογικής αυτοδιέγερσης του εγκεφάλου μέσω του λόγου (συνεπώς και διά των συμβόλων, των αλληγοριών και των μυσταγωγικών τελετών) οδηγεί

σε προσαπόκτηση από την πρωτογενή συνείδηση της δευτερογενούς και της υψηλού βαθμού αυτοσυνειδησίας και αυτογνωσίας.

Συνοψίζοντας, νομίζω ότι μπορώ, ως ιατρός, να υποστηρίξω ότι:

A) ο εγκέφαλος «αυτογραφεί» τα φαινόμενα με τρόπο δημιουργικό. Καταγράφει αυτόματα ή επιλεκτικά τα γεγονότα και βουλευτικά τα ανακαλεί, τα συνδέει, τα συνθέτει και οργανώνει το παρόν και το μέλλον. Και καθώς ο Ηράκλειτος μας δίδαξε ότι «τα πάντα ρεΐ», ο εγκέφαλος ως «ζωντανός μετρονόμος» αυτών των μεταβολών καταγράφει προς χάριν του φορέα του, κάθε μεταβολή που επέρχεται αλλά ταυτόχρονα του προσδίδει την ικανότητα να χρησιμοποιεί αυτή τη δυνατότητα και ως πρόβλεψη για την αναγνώριση πρόθεσης.

B) η συνείδηση, δηλ. η σαφής γνώση που έχει το υποκείμενο για τον εαυτό του και για τον κόσμο που το περιβάλλει και από τον οποίο μπορεί να αντιδιαστέλλεται, δεν είναι προϊόν παθητικής αντανάκλασης αλλά δημιουργία του εγκεφάλου μας. Και ο εγκέφαλος είναι υλικό όργανο που παράγει την άυλη νόηση, ένα βιολογικό όργανο που εξελίχθηκε και εξελίσσεται για να εξασφαλίσει την επιβίωση του ανθρώπου.

Θα τελειώσω, πάλι, με μία ρήση του Goethe. Στον Faust μας συμβουλεύει, « *η τέχνη και η επιστήμη δεν φθάνουν, το έργο απαιτεί υπομονή...*» ■

Ο Χρόνος της Συνείδησης

του Ιωάννη Ε. Αντωνίου

1. Τί είναι η Συνείδηση;

Παρ'ότι συνειδητοποιούμε ότι το ερώτημα είναι ιδιαίτερα σημαντικό, δεν έχουμε έως σήμερα συμφωνήσει σε έναν ορισμό της συνείδησης. Συμφωνούμε όμως με τον Penrose (1989), (1994), (2005) στο ότι οι θεωρίες μας δεν είναι πλήρεις αφού δεν συμπεριλαμβάνουν τη συνείδηση (κάθε πλήρης θεωρία της πραγματικότητας οφείλει να εμπεριέχει την συνειδητή νόση). Επιπλέον ο Schroedinger,

θεμελιωτής της Κβαντικής Θεωρίας, τόνισε σε συνέντευξη του ήδη το 1931 ότι «η συνείδηση είναι απόλυτως θεμελιώδης έννοια και δεν μπορεί να συζητηθεί με όρους Φυσικής». Μπορεί όμως να συζητηθεί με όρους πληροφορίας, αφού η συνείδηση διαχειρίζεται τις πληροφορίες του νου;

Επειδή η συνείδηση εκφράζεται διά του εγκεφάλου ας συζητήσουμε θεωρώντας τον εγκέφαλο ως επεξεργαστή (έναν υπολογιστή στημένο πάνω σε βάση άνθρακα αντί πυριτίου) και την συνείδηση ως πρόγραμμα «φορτωμένο» στον εγκέφαλο.

Γιατί αυτή η τόσο περιοριστική υπόθεση; Για τους εξής λόγους:

1. Οι μαθηματικές Θεωρίες οδηγούν σε προβλέψεις που συγκεκριμενοποιούνται μέσω διαδικασιών, που «τρέχουν» ως προγράμματα (σειρά εντολών) σε επεξεργαστές. Η αυτοματοποίηση των υπολογισμών μας προσέφερε εντός μερικών λεπτών αποτελέσματα που θα απαιτούσαν εκατομμύρια

ανθρωπομέρες εργασίας. Σήμερα η πρόκληση είναι η αυτοματοματοποίηση των συλλογισμών του τύπου «Οι άνθρωποι είναι θνητοί», «ο Σωκράτης είναι άνθρωπος», άρα «ο Σωκράτης είναι θνητός»

2. Η επιστήμη έως σήμερα δεν είναι σε θέση να προτείνει μια θεωρία για τη συνείδηση επαρκώς συγκεκριμένη, ώστε να οδηγήσει σε εκτιμήσεις διαφορετικές από αυτά που μάθαμε από τους φιλοσόφους. Η ατομική θεωρία της ύλης έγινε δεκτή στις αρχές του 20ου αιώνα διότι α) έδωσε διαφορετικές προβλέψεις από την θεωρία του συνεχούς και β) οι προβλέψεις της διαπιστώθηκαν με πειράματα. Επειδή λοιπόν οι γνωστές απόψεις για τη συνείδηση δεν πληρούν τις προϋποθέσεις α) και β), ας περιοριστούμε σε αυτή τη παραδοχή και να δούμε πού μας οδηγεί. Αλλιώς θα αρκεστούμε σε μια φιλοσοφικο-θρησκευτική σταχυολόγηση, που σήμερα μπορεί να γίνει εύκολα και σύντομα από τον καθένα, αξιοποιώντας τις μηχανές αναζήτησης του διαδικτύου.

3. Εάν η συνείδηση δεν είναι πρόγραμμα, Τότε, υποθέτοντας ότι είναι πρόγραμμα θα συναντήσουμε δυσκολίες-λάθη-παράδοξα τα οποία θα αποτελέσουν νύξεις-οδηγούς για κά-ποια νέα

**Η συνείδηση ρυθμίζει
τα ενυπάρχοντα
προγράμματα, αποφασίζει
να κατασκευάζει
προγράμματα. Όταν
κινώ το χέρι εκτελείται
ένα πρόγραμμα, αλλά η
απόφαση να το κινήσω
λαμβάνεται από το μετα-
πρόγραμμα συνείδηση.
Οι διοργανωτές αυτής
της εκδήλωσης δρουν ως
μετα-πρόγραμμα και οι
ομιλητές ως προγράμματα.
Ένα μετα-πρόγραμμα
μπορεί βεβαίως να είναι
πρόγραμμα άλλου μετα-
προγράμματος.**

επαναστατική ανακάλυψη. Δηλαδή θα έχουμε αποφαιτική προ-σπέλαση στο πρόβλημα της συνείδησης, όπως στο παίγνιο των 20 ερωτήσεων (να βρούμε ένα πρόσωπο με 20 ερωτήσεις που απαντώνται με ΝΑΙ-ΟΧΙ). Εξ άλλου ο αποφαιτικός στοχασμός είναι ιδιαίτερα αποδοτικός τόσο στην επιστήμη, όσο και στη φιλοσοφία και θεολογία.

4. Εάν η συνείδηση δεν ενυπάρχει στον εγκέφαλο αλλά ένα μέρος της ευρίσκεται σε κάποια περιφερειακή μνήμη εκτός εγκεφάλου (σε κάποιο πνευματικό διαδίκτυο), τότε πρέπει να ενυπάρχει γενετικά κάποιο πρωτόκολλο σύνδεσης και επικοινωνίας συνείδησης – εγκεφάλου, το οποίο θα προσδιοριστεί. Θα είναι ένας πλοηγός στο πνευματικό διαδίκτυο, όπως τα προγράμματα πλοήγησης του παγκοσμίου ιστού (World Wide Web). Αυτή η ανακάλυψη θα αποτελέσει επανάσταση που θα αγκαλιάσει όλο το φάσμα της ζωής. Η προσευχή, ο στοχασμός θα γίνουν πρωτόκολλα επίκλησης και εφέλκυσης γνώσης από το πνευματικό διαδίκτυο, διαδικασία που θα συμπληρώσει την σύγχρονη μάθηση μέσω δασκάλων, βιβλίων και διαδικτύου.

Επειδή όμως ούτε θεωρία (2) έχουμε ούτε πρωτόκολλο σύνδεσης και επικοινωνίας συνείδησης – εγκεφάλου (4) έχει βρεθεί, ας προχωρήσουμε θεωρώντας τον εγκέφαλο ως επεξεργαστή και την συνείδηση ως πρόγραμμα φορτωμένο στον εγκέφαλο- επεξεργαστή προσδιορίζοντας τις απαιτήσεις ενός τέτοιου προγράμματος

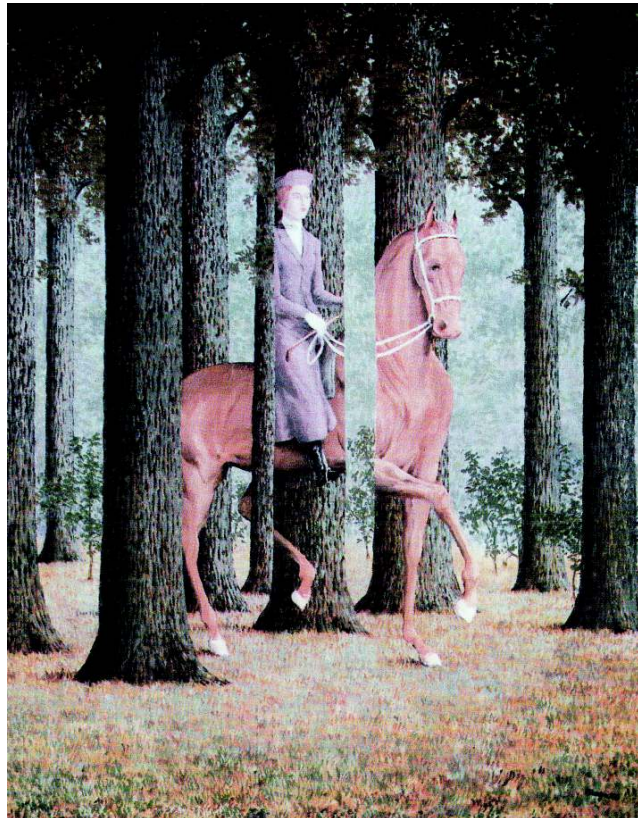
2. Προϋποθέσεις έκφρασης της συνείδησης δια του εγκεφάλου-επεξεργαστή

Θεωρώντας τον εγκέφαλο ως επεξεργαστή με συνείδηση διαπιστώνουμε ότι:

1. Ο εγκέφαλος λειτουργεί με αυτο-οργάνωση-προσαρμογή. Το Hardware αλλάζει καθώς τρέχουν τα προγράμματα στον εγκέφαλο. Αυτή είναι σημαντική διάκριση του εγκεφάλου από τους επεξεργαστές πυριτίου των ηλεκτρονικών υπολογιστών μας.
2. Ο εγκέφαλος λειτουργεί ως οργανωμένο σύστημα μακράν της θερμοδυναμικής ισορροπίας (που χαρακτηρίζεται από μέγιστη εντροπία-αταξία). Ο εγκέφαλος αναπτύσσεται με ανταλλαγή ύλης,

ενέργειας πληροφορίας αξιοποιώντας κρίσιμες μεταπτώσεις. Είναι η αρχή της «τάξης μέσω διακυμάνσεων», η αρχή της «τάξης από το χάος» όπως μας διδάξε ο Ilya Prigogine (1980, 1983, 2004). Παρότι οι επεξεργαστές πυριτίου λειτουργούν επίσης εκτός της θερμοδυναμικής ισορροπίας, δεν είναι αρκετά μακράν, ώστε να παρουσιάζουν αυτοοργάνωση όπως οι ζώντες επεξεργαστές.

3. Η επεξεργασία πληροφοριών στον εγκέφαλο είναι κατανεμημένη. Δηλαδή δεν εντοπίζεται σε μία μόνο περιοχή. Αυτή η διαπίστωση οδήγησε τον Pribram το 1991 στο ολογραφικό μοντέλο του και τον Baars 1997 στην θεωρία του ολικού χώρου επεξεργασίας (Global Workspace) της συνείδησης. Σήμερα διαθέτουμε αποτελεσματικούς τεχνητούς κατανεμημένους επεξεργαστές.

R. Magritte "The Blank Cheque". Πόσο εφικτό είναι να γνωρίσουμε και ν' αναγνωρίσουμε την πραγματικότητα; Τι κρύβεται; Τι είναι φανερό;

4. Ο εγκέφαλος είναι δομικά ευσταθής. Δηλαδή είναι ανθεκτικός σε «μικρές» δομικές διαταραχές στη φόρτωση δεδομένων, θερμοκρασία, πίεση, καταστροφή. Είναι γνωστό από τον Kolmogorov, τον Mane και άλλους ότι τα δομικά ευσταθή συστήματα έχουν κατ' ανάγκην Χάος. Δηλαδή παράγουν νέες πληροφορίες, καινοτομούν. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι:
5. Ο εγκέφαλος ενέχει χάος. Δηλαδή διαθέτει μηχανισμό δυναμικών ασταθειών που παράγει καινοτομίες απρόβλεπτες. Αυτό έχει διαπιστωθεί πειραματικά τα τελευταία 25 έτη και σήμερα

είναι μια από τις βασικές μεθοδολογίες μελέτης του Νευρικού Συστήματος. Οι Faure και Korn 2001, 2003 προσφέρουν μια εμπειρι-στατωμένη παρουσίαση του χάους στον εγκέ-φαλο. Είναι επίσης γνωστό από τον Κολμοσογον, τον Prigogine 1980 και άλλους ότι τα Χαοτικά συστήματα έχουν στατιστική ομαλότητα. λόγω χάους λοιπόν:

**Ο εγκέφαλος ενέχει
χάος. Δηλαδή
διαθέτει μηχανισμό
δυναμικών
ασταθειών που
παράγει καινοτομίες
απρόβλεπτες.**

6. Ο εγκέφαλος έχει στατιστική ομαλότητα. Δηλαδή η τοπική αταξία επάγει συλλογική τάξη, πιο ποιητικά θα λέγαμε ότι η συλλογική τάξη διασφαλίζεται καλύτερα με την ατομική ελευθερία. Η αξιοποίηση του χάους σε τεχνητούς επεξεργαστές έχει συζητηθεί, αλλά ευρίσκεται ακόμα σε ερευνητικό στάδιο.

7. Ο εγκέφαλος διαθέτει μνήμη. Λόγω του διαφορετικού hardware όμως, η μνήμη μας διαφέρει από την μνήμη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, στο ότι δημιουργεί συσχετίσεις - συνειρμούς που είναι η βάση των συναισθημάτων και

της φαντασίας. Η μνήμη είναι αναγκαία για την εκδήλωση της συνειδησης. Δεν νοείται συνείδηση χωρίς μνήμη.

8. Ο εγκέφαλος διαθέτει, μαθαίνει είτε αναπτύσσει προγράμματα νοημοσύνης. Σήμερα ως νοημοσύνη θεωρούμε:

- την απόκτηση γνώσης (αντίληψη, τους συλλογισμοί, η συναγωγή συμπερασμάτων,
- την λήψη αποφάσεων, την λύση προβλημάτων, την μάθηση,
- την ικανότητα σχεδιασμού
- την ικανότητα επικοινωνίας
- την ικανότητα προσαρμογής
- την υπέρβαση εμποδίων
- την κατανόηση
- την αφαίρεση
- την γενίκευση και διάκριση

Νοημοσύνη διαπιστώνουμε στα ζώα (τα πουλιά και οι γορίλλες χρησιμοποιούν εργαλεία, ο σκύλος χρησιμοποιεί μο-χλούς, τα

μυρμήγκια επιλύουν συλλογικά προβλήματα βελτιστοποίησης). Μπορούμε σήμερα να φτιάξουμε θεωρίες, επεξεργαστές και ρομπότ με νοημοσύνη. Η κατανόηση, η αφαίρεση, η γενίκευση, η διάκριση, η διαπίστωση της καινοτομίας, η κατηγοριοποίηση όμως εξομοιώνονται πιο δύσκολα. Η νοημοσύνη όπως και η μνήμη είναι αναγκαία για την εκδήλωση της συνείδησης. Δεν νοείται συνείδηση χωρίς νοημοσύνη.

Οι απαιτήσεις (1)-(8) του επεξεργαστή εγκεφάλου αφορούν την επεξεργασία της συντακτικής πληροφορίας (σκέψεις στο νου). Η θεωρία της συντακτικής πληροφορίας θεμελιώνεται από τον Shannon το 1949, αναπτύχθηκε ραγδαία και απετέλεσε τη βάση της ψηφιακής τεχνολογίας και της σύγχρονης διαδικτυωμένης κοινωνίας. Μπορούμε να κατανοήσουμε τη συνείδηση στα πλαίσια της συντακτικής πληροφορίας;

**Η μνήμη είναι
αναγκαία για
την εκδήλωση
της συνείδησης.
Δεν νοείται
συνείδηση χωρίς
μνήμη.**

3. Πέραν της συντακτικής πληροφορίας

Η συνείδηση πέραν της νοημοσύνης που περιγράφεται ως συντακτική επεργασία των σκέψεων του νου, δημιουργεί ιδίαν πραγματικότητα, πώς; σημασιοδοτεί, παράγει καινοτομία και ενεργεί ως μετα-πρόγραμμα. Ας τα δούμε ένα προς ένα:

1. Η συνείδηση σημασιοδοτεί, σχολιάζει τα περιεχόμενα του νου τα οποία επιλεκτικά παρατηρεί. Τα σχόλια τα ονομάζουμε συναίσθημα, χρόνο, καινοτομία. Αυτή τη δράση της συνείδησης τόνισε ο Locke το 1690. Η διάκριση συντακτικής και σημαντικής πληροφορίας διαπιστώνεται από τον Breal το 1900. Αργότερα ο γλωσσολόγος Morris 1925, διέκρινε τα 3 επίπεδα επικοινωνίας:

Συντακτικό: Κωδικοποίηση και επεξεργασία πληροφορίας μέσω συμβόλων.

Σημασιολογικό: Το νόημα (meaning) της πληροφορίας.

Πραγματικό: Η αξία της πληροφορίας στη λήψη αποφάσεων, δράση, πράξη.

Ο Shannon 1949, διαπίστωσε στο τέλος του βιβλίου του την

ανάγκη να μελετήσουμε την σημασιολογική και την πραγματική πληροφορία. Το πρόβλημα αυτό είναι σήμερα μια από τις μεγάλες προκλήσεις του 21ου αιώνα. Το σημασιολογικό διαδίκτυο αναμένεται να μας ανακουφίσει από την πολυπλοκότητα της συντακτικής επεξεργασίας, όπως τονίζει ο Berners-Lee 1999, 2006, ιδρυτής και πρωτοπόρος στην επιστήμη του διαδικτύου.

Ας δούμε όμως τις τρεις βασικές σημασιοδοτή-σεις:

Συναίσθημα έχουν τα ζώα, όπως τα σκυλιά, οι γάτες, τα ανθρωποειδή. Μπορούμε να προγραμματίσουμε ρομπότ που εξομοιώνουν το συναίσθημα χωρίς να συναισθάνονται. Ανταποκρίνονται ως συναισθηματικά όντα χωρίς να είναι. Δεν ξεγελούν όμως τον άνθρωπο που θα συνομιλήσει μαζί τους.

Ο χρόνος είναι το σχόλιο της συνείδησης στα γεγονότα που αντιλαμβάνεται ως πριν, μετά, ταυτόχρονα. Δεν συζητούμε για χρόνο εάν δεν υπάρχει συνείδηση διαδοχής γεγονότων. Χρόνος δεν διαπιστώνεται όταν η συνείδηση δεν καταγράφει γεγονότα. Αυτή τη σχέση συνείδησης-χρόνου επισημαίνει ο Αριστοτέλης «...ανευ γε μεταβολής, όταν γαρ μηδέν αύτοι μεταβάλλομεν την διάνοιαν, ή λάθωμεν μεταβάλλοντες, ου δοκεί ημίν γεγονέναι χρόνος [Φυσικά Δ 218 β]. Η συνειδητοποίηση του χρόνου αρχίζει περί το 3ο έτος της ζωής μας.

Πριν δεν πιστοποιείται η διαδοχή. Προϋπόθεση της αντίληψης του χρόνου είναι η έναρξη της λειτουργίας νευρικών συνδέσεων που καταγράφουν και πιστοποιούν την διαδοχή γεγονότων όπως νύχτα-ημέρα, πείνα-παράπονο-μητέρα-τροφή. Στον ηλεκτρονικό υπολογιστή τα γεγονότα διατάσσονται χρονικά με βάση το εσωτερικό χρονόμετρο του υπολογιστή που μπορεί να συγχρονίζεται με το χρονόμετρο του διαδικτύου.

Με την οδυνηρή εμπειρία του θανάτου προσφιλούς προσώπου συνειδητοποιούμε το τέλος του χρόνου (του προσώπου). Αρχίζουμε να στοχαζόμαστε για τον χρόνο στη ζωή και τον κόσμο.

Η καινοτομία είναι το σχόλιο της συνείδησης όταν διακρίνει στα γεγονότα που παρατηρεί κάτι καινούργιο, κάτι απρόσμενο, κάτι απρόβλεπτο σε σχέση με τα γνωστά.

Η καινοτομία που αναγνωρίζεται σε κάθε χρονικό διάστημα προσδιορίζει το «βάρος» της χρονικής διάρκειας. Δηλαδή ένα

διάστημα όπου διαπιστώνονται πολλές καινοτομίες αποκτά στη συνείδηση μεγαλύτερη βαρύτητα-σημασία από ένα διάστημα πενιχρό σε καινοτομίες. Ένα διάστημα με προβλέψιμα γεγονότα ρουτίνας, χωρίς καινοτομίες είναι βαρετό, μοιάζει να μην έχει χρόνο.

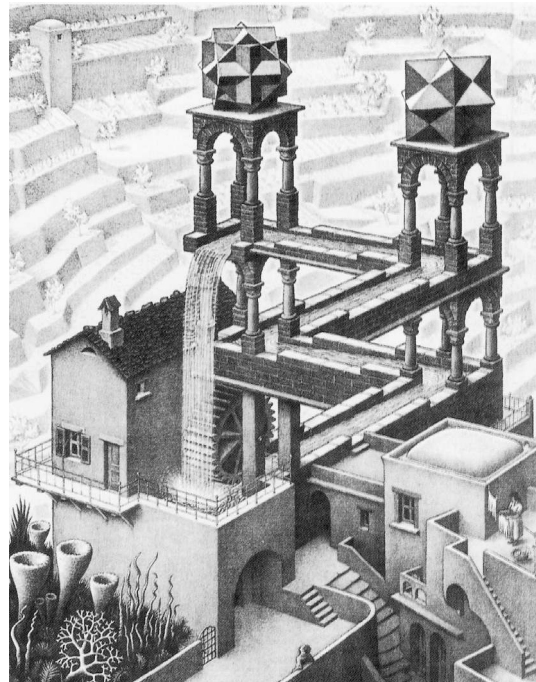
Η δράση των χρονικών στιγμών σημασιοδοτημένη με τα «βάρη» των καινοτομιών ορίζει τον εσωτερικό χρόνο - τον τελεστή του χρόνου, που μελέτησαν οι Prigogine 1980, Misra 1983, Αντωνίου 1992, 1999 και άλλοι συνεργάτες σε ασιατικά συστήματα, που ήδη συζητήσαμε στην ενότητα 2. (4), (5), (6).

Η καινοτομία σημασιοδοτεί το χρόνο του ρολογιού, αλλάζει και προσδιορίζει τη συνείδηση του χρόνου.

Ο εσωτερικός χρόνος που ορίζει ο τελεστής του χρόνου κυλάει διαφορετικά από τον χρόνο του ωρολογιού και περιγράφει τον ψυχολογικό χρόνο. Σε μια συντροφιά που έχει ενδιαφέρον γιατί τα δρώμενα είναι απροσδόκτα, ο εσωτερικός χρόνος τρέχει γρήγορα, ενδιαφέρομαι, συναρπάζομαι. Δεν καταλαβαίνω πώς πέρασε ο χρόνος. Αντίθετα σε μια συντροφιά που λέγονται τα ίδια και τα ίδια δεν έχω ενδιαφέρον. Ο εσωτερικός χρόνος τρέχει αργά, βαριέμαι, κυττάω το ρολόι. Δεν περνάει ο χρόνος.

Ο εσωτερικός χρόνος και η καινοτομία δίνουν επίσης σαφές μαθηματικό νόημα στις απόψεις του Bergson 1911, για τον χρόνο ως θεμελιώδες συστατικό της συνείδησης.

Η συνείδηση του χρόνου επαναπροσδιορίζεται επίσης από το κοινωνικό περιβάλλον μας διότι αλλάζει το σύστημα αναγνώρισης της καινοτομίας στα πλαίσια της οικογένειας, της ομάδας, της

M. C. Escher "Waterfall". Το αδύνατο, ενίοτε μπορεί να είναι ή να γίνει δυνατό.

κοινότητας, του έθνους, της ανθρωπότητας αυτού του πλανήτη.

2. Η συνείδηση δημιουργεί καινοτομία, παράγει νέα πληροφορία και χρόνο, πέραν του ότι αναγνωρίζει την Καινοτομία. Αυτή η δημιουργική πράξη της συνείδησης δεν προκαλεί απόρια δεδομένου του ενυπάρχοντος χάους, που ήδη συζητήσαμε στην ενότητα 2. (4),(5), (6). Ωστόσο δεν έχουμε ταυτοποιήσει την φαντασία και την ενόραση, ούτε τους συγκεκριμένους μηχανισμούς δημιουργίας τάξης από το χάος. Το πρόβλημα αγγίζει όλο το είναι του ανθρώπου, αφού «σε οιαδήποτε απόπειρα γεφύρωσης των εμπειριών της πνευματικής και φυσικής όψης της φύσης μας, ο χρόνος καταλαμβάνει την θέση – κλειδί» όπως τόνισε ο Eddington το 1928.

3. Η συνείδηση ενεργεί ως μετα-πρόγραμμα, δίνει εντολές σκέψης και δράσης. Δηλαδή εκτέλεσης ή παύσης προγραμμάτων. Δηλαδή η συνείδηση ρυθμίζει τα ενυπάρχοντα προγράμματα, αποφασίζει να κατασκευάζει προγράμματα. Όταν κινώ το χέρι εκτελείται ένα πρόγραμμα, αλλά η απόφαση να το κινήσω λαμβάνεται από το μετα-πρόγραμμα συνείδηση. Οι διοργανωτές αυτής της εκδήλωσης δρουν ως μετα-πρόγραμμα και οι ομιλητές ως προγράμματα. Ένα μετα-πρόγραμμα μπορεί βεβαίως να είναι πρόγραμμα άλλου μετα-προγράμματος.

Επίλογος

Η αυτοσυνείδηση, η συνείδηση του εγώ είναι μετα-πρόγραμμα; Δεν γνωρίζουμε.

Δεν γνωρίζουμε πως να διδάξουμε ένα νευρωνικό δίκτυο να μαθαίνει τον εαυτό του, χωρίς να του ορίσουμε εμείς τον εαυτό ως σημείο αναφοράς.

Δεν έχουμε κατασκευάσει επεξεργαστή-πρόγραμμα με συνείδηση.

Δεν γνωρίζουμε ποιές είναι οι κρίσιμες μεταβάσεις ενός χαοτικού επεξεργαστή μακράν της ισορροπίας με μνήμη, και νοημοσύνη, ώστε να εκφράσει συνείδηση.

Είναι όμως εφικτή η μάθηση αναγνώρισης προσώπων, φωνής.

Μπορούμε να κατανοήσουμε σε κάποιο βαθμό την

προσωπαγνωσία, την φωναγνωσία.

Συνδέεται η ανάπτυξη της συνείδησης με τη γλώσσα, το λόγο προφορικό ή γραπτό;

Έτσι μας λενε οι γλωσσολόγοι και οι ψυχολόγοι. Πώς ακριβώς;

Δεν γνωρίζουμε. Γι' αυτό συν-αναζητούμε απαντήσεις.

Είναι πάντα συναρπαστική η προσπάθεια ενατένισης του αγνώστου.

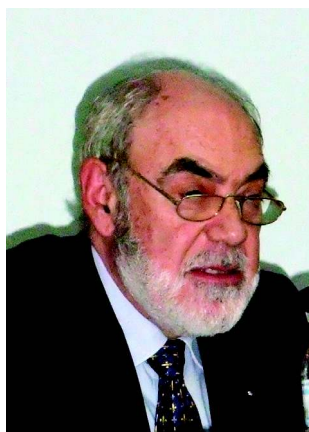
Με ιδιαίτερη χαρά ευχαριστώ τους διοργανωτές που μας έδωσαν αυτή την ευκαιρία συμπροβληματισμού. Ελπίζω αυτή η εκδήλωση να προσφέρει καινοτομία στους μετέχοντες, αυξάνοντας τον εσωτερικό χρόνο τους. ■

Αναφορές

- Antonίου Ι. , Misra B. 1992, Relativistic Internal Time Operator, *Int. J. Theor.Phys.* 31, 119-136.
- Antonίου Ι., Sadovnichii V. and Shkarin S.1999, Time Operators and Shift Representation of Dynamical Systems, *Physica A299*, 299-313.
- Baars B. 1997, In the Theatre of Consciousness. Global Workspace Theory. A Rigorous Scientific Theory of Consciousness, *Journal of Consciousness Studies*, 4, 292-309.
- Bergson H. 1911, *L'évolution créatrice*, in *Oeuvres*, ed. du Centenaire, Paris.
- Berners-Lee T. with Fischetti M. 1999, *Weaving the Web*, HarperCollins, New York.
- Berners-Lee T., Hall W., Hendler J., O'Hara K., Shadbolt N. , Weitzner D. 2006, A Framework for Web Science, *Foundations and trends in Web Science* 1, 1-130.
- Breal M. 1900, *Semantics: the Science of Meaning*, reprint by Dover, New York 1964.
- Eddington A. 1928, *The Nature of the Physical World*, Cambridge Univ. Press
- Faure Ph. , Korn H. 2001, Is there chaos in the brain? I. Concepts of nonlinear dynamics and methods of investigation, *C. R. Acad. Sci. Paris, Ser. III* 324, 773-793
- Faure Ph. , Korn H. 2003, Is there chaos in the brain? I. Experimental Evidence and related Models, *C. R. Acad. Sci. Paris, Ser. III* 326, 787-840
- Locke J. 1690, *An Essay Concerning Human Understanding*, reprinted in *Brittanica Great Books Vol.35, Encyclopaedia Britannica, Chicago (1952)*
- Misra B. , Prigogine I. 1983, Time, Probability and Dynamics, in "Long Time Predictions in Dynamical Systems", ed. Horton C., Reich L., Szebehely V., Wiley, N.Y. 21-43
- Morris Ch. 1925, *Symbolism and Reality: A Study in the Nature of Mind*, University of Chicago. Reprinted, Benjamins, Amsterdam 1993.
- Penrose R. 1989, *The Emperor's New Mind*, Oxford Univ. Press, Oxford.
- Penrose R. 1994, *Shadows of the Mind*, Oxford Univ. Press, Oxford.
- Penrose R. 2005, *The Road to Reality*, Random House, New York.
- Pribram, K. 1991, *Brain and Perception: Holonomy and Structure in Figural Processing*, Erlbaum, New Jersey.
- Prigogine I. 1980, *From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences*, Freeman, San Francisco.
- Prigogine I. and Stengers I. 1984, *Order out of Chaos - Man's New Dialogue with Nature*, Bantam Books, Toronto.
- Prigogine I. 2003, *Is Future given?*, World Scientific, Singapore. Ελληνική Έκδοση από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Schrodinger E. 1931, Interview to J. Sullivan, *The Observer* ,11-01-1931
- Shannon C. 1949, *The Mathematical Theory of Communication*, University of Illinois Press, Urbana.

Από το σύμβολο στην συνείδηση

του Γεωργίου Α. Προκοπίου

Το θέμα της συνειδήσεως απασχόλησε πάντοτε την ανθρώπινη διάνοια, καθώς μάλιστα διαισθανόμαστε ότι η συνείδηση αποτελεί τη ρίζα κάθε εκδηλώσεως, πνευματικής, διανοητικής, ψυχικής και σωματικής.

Είναι, λοιπόν, δικαιολογημένο το εξαιρετικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει κάθε έρευνα γύρω από την συνείδηση, τη συνειδητότητα και την συνειδησιακότητα εκείνο όμως που αποτελεί καθοριστικό παράγοντα αυτής της έρευνας είναι το τι εννοούμε με τους όρους αυτούς: Γιατί κάθε εύρημα και συμπέρασμα της έρευνας μας θα αναφέρεται σε εκείνο που ο ερευνητής ορίζει ως συνείδηση. Και εδώ συναντάμε την πρώτη αντίφαση:

Αν η συνείδηση είναι η ρίζα και η άδηλη πηγή κάθε σκέψης, πράξης ή αισθήματος – τις ίδιες μας της ύπαρξης τελικά – είναι αδύνατο να την ορίσουμε με τα δικά μας μέσα. Φαίνεται ότι μάλλον εκείνη ορίζει εμάς!

Γι' αυτό το λόγο, ό,τι πούμε, θα είναι υποθέσεις, μόνο, για τη συνείδηση και όχι βεβαιότητες.

Ο άνθρωπος είναι μία μορφή ζωής, η οποία (λόγω της εννοικούσας υπερουσίας του) μπορεί να παρατηρεί, να εξετάζει και να κατανοεί το περιβάλλον αλλά και τις ίδιες πράξεις και ενέργειες. Έτσι καταλήγει να αποκτήσει συνείδηση.

Η συνείδηση είναι η ικανότητα της ανθρώπινης υπερουσίας να περικλείει μέσα της τις έννοιες της δημιουργίας, που περιβάλλει το ον.

Η υπερουσία είναι ο “παρατηρητής”. Εκείνη δεν μπορεί να παρατηρηθεί, να εξετασθεί ή να κατανοηθεί από τον άνθρωπο – παρά μόνο από αυτή την ίδια. Η υπερουσία παρατηρεί, εξετάζει, κατανοεί. Η υπερουσία είναι ο Παρατηρητής. Η συνείδηση είναι το αποτέλεσμα της παρατήρησης. Η συνειδησιακότητα θα ήταν, τότε, η παρατήρηση, η εξέταση, η κατανόηση. Τελικά, η συνείδηση είναι η ικανότητα του όντος να γνωρίσει τον εαυτό του.

Όταν το ον είναι ένα και μοναδικό γνωρίζει τον εαυτό του απολύτως. Όταν το ον είναι σχετικό, δεν γνωρίζει τον εαυτό του παρά μόνο μερικά – όμως η επέκταση της συνειδήσεως του μπορεί να το οδηγήσει στην ενότητα με την μοναδική πηγή του, την καθατού ύπαρξη.

Αλλά στην ανθρώπινη ύπαρξη ο αποκαλύπτων την υπερουσία παράγων είναι η συνείδηση. Η συνείδηση είναι η επίγνωση της ταυτότητας – της καταγωγής – του όντος, την οποία κληρονομεί από την πηγή του (γι’ αυτό αναφέρεται και ως “ανάμνηση” από άλλους φιλοσόφους).

Διότι, αν το ον όντως απορρέει από μία ανώτερη πηγή, μία υπερουσιαστική αιτία, οφείλει να γνωρίζει και να συνδέεται με αυτήν, προκειμένου να την εκδηλώσει στο επίπεδο που ζει, μέσα από την δική του ιδιαίτερη συνείδηση και συνειδησιακότητα.

Από μια άλλης πλευράς, η συνείδηση είναι η κατάσταση της υπερουσίας, δια της οποίας το ον μπορεί να αντιληφθεί τί είναι, τί θέλει και τί δύναται.

Η κυριαρχία της συνειδήσεως έγκειται στην ανάπτυξη της επίγνωσης περί της απαρχής των πραγμάτων, καθώς και των σχέσεων και των αιτιών του παντός.

Οι αισθήσεις όμως – όσο μας βοηθούν στην αντίληψη του υλικού κόσμου άλλο τόσο μας παρασύρουν στην πλάνη του μη-πραγματικού διότι το ον, καθηλωμένο στην ύλη, χάνει την αντίληψη της ίδιας πνευματικότητας. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να συλλάβει τις έννοιες, τις ιδέες των ανώτερων περιοχών παρά μόνο μεταφορικά και έτσι τις φαντάζεται σε υλική μορφή. Έτσι φτιάχνει το σύμβολο.

Η κυριαρχία της συνειδήσεως ανυψώνει το ον ώστε να καταργεί τους περιορισμούς της ύλης και των σωματικών αισθήσεων και να αποκτά την βιωματική αντίληψη του «τί είναι », εν πλήρει αληθεία!

Στην κατάσταση αυτή δεν υπάρχει πλέον η υλική απεικόνιση του ανωτέρου αλλά η αλήθεια, καθαρή και αναλλοίωτη η δε μεταγραφή αυτής της γνώσης που έτσι αποκαλύφθηκε, απετέλεσε για τους μύστες την γλώσσα του συμβολισμού. Έτσι, για να γνωρίσουν την αλήθεια και να εισχωρήσουν βιωματικά στις φωτεινές περιοχές της, οι σοφοί όλων των παραδόσεων δημιούργησαν ένα σύστημα, που να ακυρώνει την ψευδαισθηση της ύλης. (δηλ.την συμβολική)

Αυτός που επιδιώκει τη γνώση της αλήθειας οφείλει να ασκείται σε αυτό το σύστημα και να διερωτάται συνεχώς για την αιτία των πραγμάτων και τις εν όλω εκδηλώσεις τους. Και ανερχόμενος από τα μικρά γεγονότα σε ότι είναι μεγάλο σε σημασία διευρύνει το πεδίο της αντιλήψεως του ώστε, περνώντας από τη γνώση του πραγματικού, να κάνει το “άλμα” μέσα στη συνείδηση της αλήθειας.

Η συνείδηση, όπως είπαμε, είναι κύριο χαρακτηριστικό του όντος (σε βαθμό που δεν νοείται ον χωρίς συνείδηση) και έρχεται σαν αποτέλεσμα της συστηματικής, έλλογης και μεθοδικής εργασίας, επί του εαυτού του, και συνεπάγεται την σταθερή εκδήλωση της αληθούς φύσεως του όντος εντός του μη-οντος (δηλ., του κόσμου της ύλης).

Η συνειδησιακότητα σε κάθε ον αποτελεί την ικανότητα του πνεύματος να αντιλαμβάνεται και να πραγματώνει την δράση της συνειδήσεως του, καθώς αυτή χαράσσει τα όρια του αληθούς είναι και του μη-είναι.

Η συνειδησιακότητα είναι κύριο χαρακτηριστικό του όντος – η συνείδηση είναι η οντική φύση η ίδια – το ον είναι κυρίως συνείδηση και πνεύμα. Άρα η συνείδηση (και η συνειδησιακότητα) είναι κατάσταση του όντος.

Το ον και η συνείδηση είναι δυο όψεις μιας ιδέας που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε υπερουσία.

Η συνείδηση είναι, στην αληθή της φύση, μια και μόνη, ενιαία και καθολική. Είναι ο κύριος χαρακτήρας του όντως, δηλαδή της καθαυτής Υπάρξεως. Το ον είναι εκείνο το οποίο είναι – αυτό που υπάρχει καθαυτό – το όντος ον. Το ον είναι ένα, καθολικό, ενιαίο και

μοναδικό, είναι το παν, είναι η ολότητα!

Η ανθρώπινη συνείδηση είναι η αντίληψη της αλήθειας και η βίωση εν αυτή – είναι η αναπαράσταση των ιδεών και αιτιών της δημιουργίας του όντος, εντός της ανθρώπινης διάνοιας, είναι τέλος η διάκριση μεταξύ αλήθειας και πραγματικότητας, μεταξύ καλού και κακού.

Να τι μας λέει για το θέμα ένας σοφός γέροντας από τους αρχαίους χρόνους:

«Η αλήθεια είναι η βάση της εξέλιξης του ανθρωπίνου πνεύματος, η ευθεία οδός που το οδηγεί προς το κέντρο της δικής του εκπόρευσης. Η αλήθεια είναι η συνείδηση και η διάνοια του όντος. Η συνείδηση, η διάνοια, είναι προϊόντα του φωτισμού του πνευματικού όντος. Κατέχουμε έτσι όλοι, ήδη από την αρχή της υλικής μας ενσάρκωσης, σε κατάσταση λανθάνουσα, ζοφώδη και πυκνή, την συνείδηση και στην διάνοια μας.

Η εμπειρία είναι ο παράγων που ωθεί να ξαναβγούν από αυτή την υπνωτούσα και λανθάνουσα κατάσταση η διάνοια και η συνείδηση μας. Η εξέλιξη, λοιπόν, του πνεύματος του ανθρώπινου όντος βασίζεται στην εμπειρία, ενώ ο σκοπός είναι η τελειοποίηση της συνειδήσεως και της νοήσεως του, μέσα από την κατάκτηση της αλήθειας. Μπροστά στα δύο αυτά δεδομένα, την εμπειρία αφ' ενός και την αλήθεια αφ' ετέρου, ο άνθρωπος μπορεί να υπολογίσει τις πιθανότητες της απελευθέρωσης του.

Τι είναι η εμπειρία;

Τι είναι η αλήθεια;

Και ποιά είναι η αναλογία που τις ισορροπεί;

Η εμπειρία είναι το αποτέλεσμα που παράγεται από την δράση των σωματικών (αλλά και των μυστικών μας) αισθήσεων επί όλων όσων μας περιβάλλουν και όλων των αποτελεσμάτων που παράγονται μέσα μας.

Η εμπειρία, λοιπόν, είναι η αντίληψη της εδώ πραγματικότητας και η πραγματικότητα είναι το ανάλογο της αλήθειας μέσα στο

**Η συνείδηση
είναι η ικανότητα
της ανθρώπινης
υπερουσίας
να περικλείει
τις έννοιες της
δημιουργίας, που
περιβάλλει το ον.**

φυσικό κόσμο.

Τα πρώτα βήματα του ανθρώπινου όντος, προς μια εξέλιξη ανοδική, γίνονται με την βοήθεια της εμπειρίας και είναι σ' αυτή την οδό της εξέλιξης που κατακτά την πραγματικότητα, αντανάκλαση της αλήθειας στο υλικό επίπεδο.

Με την εμπειρία, η διάνοια του ανθρώπινου όντος βγαίνει από την υπνωτούσα κατάσταση και (στον βαθμό που η εμπειρία του προσφέρει την συνείδηση της πραγματικότητας) επενδύεται με την εμφάνιση μιας επίκτητης ανάπτυξης, η οποία δεν είναι κάτι άλλο από την κατάσταση της συντελεσθείσας αφύπνισης.

Από την στιγμή που το ανθρώπινο όν, διά της εμπειρίας του, έχει τελειοποιήσει τη διάνοια του και δεν του απομένει κανένα μυστικό από τα υλικά πράγματα που το περιβάλλουν, γίνεται μια δεύτερη εξέλιξη σε αυτό το τέλειο, ως προς την πραγματικότητα, όν και αρχίζει να ξεπροβάλλει μέσα του, βγαίνοντας από μιαν άλλη κατάσταση ύπνωσης, μια δεύτερη αρετή, που είναι η συνείδηση της αλήθειας. Αυτή η νέα εκκόλαψη, βοηθούμενη από την γνώση (Gnose) αναπτύσσεται όπως η πρώτη και, όπως και εκείνη, εξελίσσεται μέχρι την τελειότητα. Για την διάνοια, ο προαγων παράγων είναι η εμπειρία. Για την συνείδηση ή την σοφία, ο προαγων παράγων είναι η γνώση.

Τι είναι η γνώση; Η γνώση είναι η τέχνη που να γνωρίζεις και να μαθαίνεις, να αντιλαμβάνεσαι και να αποκαλύπτεις τις αρχές της αλήθειας. Ξεκινώντας, δηλαδή, από ένα γνωστό σημείο φθάνεις να αποκαλύψεις ένα σημείο άγνωστο, χωρίς την διαμεσολάβηση γεγονότων υλικών.

Η διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην γνώση και τις γνώσεις (connaissances) είναι ότι η πρώτη κατευθύνει τη δράση της από το γνωστό στο άγνωστο, ενώ "οι γνώσεις" είναι η κατεύθυνση από το γνωστό προς ένα άλλο γνωστό σημείο.

Το γνωστό έχει μια μορφή, χαρα-κτηριστικό, χρώμα, ήχο και γενικά έχει σημεία προσδιορισμού, ενώ το άγνωστο δεν διαθέτει καμία από τις αρχές, που μόλις απαρίθμησα. Για να μπορέσουμε, λοιπόν, να καταστήσουμε γνωστό το άγνωστο, οφείλουμε να του δώσουμε τα χαρακτηριστικά, την μορφή, να του αποδώσουμε ένα σημείο, που να μπορεί να υποπέσει και να εντοπισθεί από μία από

τις αισθήσεις μας, ώστε να μπορέσει να χρησιμεύει ως βάση, ως θεμέλιο, ως σημείο εκκίνησης.

Γι' αυτό το λόγο οι σεβαστοί μας πρόγονοι, μέσα στην μελέτη των ιερών, μυστικών και πνευματικών πραγμάτων δημιούργησαν το "σύμβολο", που χρησιμεύει στην στήριξη της ανθρώπινης φαντασίας, για την άσκηση των ικανοτήτων και των αρετών της.

Τι είναι το σύμβολο; Ένα σύμβολο είναι ένα σχήμα υποθετικό. Είναι η υλοποίηση της ανθρώπινης διανοίας. Το σύμβολο θεωρούμενο και αντικείμενο διαλογιστικό είναι η πραγμάτωση της ύλης, γιατί ό,τι ενυπάρχει σε αυτό δεν είναι παρά σκέψη και πνεύμα. Χάνει την ιδέα της μορφής, γιατί δεν βρίσκεται καθόλου σαν αντικείμενο φτιαγμένο για μια υλική χρήση.

Το σύμβολο είναι ανάλογο με την γραφή. Η διαφορά που υπάρχει ανάμεσά τους, συνίσταται στο ότι το σύμβολο περικλείει, μέσα στην περίπλοκη και μοναδική μορφή του, ολόκληρη σειρά συλλήψεων, ενώ η γραφή δεν είναι παρά ένα σύνολο σημείων κάθε μιας από τις συλλήψεις μας. Σε ένα σύμβολο παρατηρείται το σύνολο που ολοκληρώνει μια αλήθεια και, κατά συνέπεια, το άτομο την κατέχει ολόκληρη, απλά όταν την αντικρύζει. Ενώ κάθε σημείο της γραφής είναι ένα μόριο της αλήθειας, που επιζητούμε να κατακτήσουμε και που, για να έχουμε την ολοκληρωμένη άποψη, πρέπει να προστρέξουμε σε μια ατελείωτη πολλαπλότητα αυτών των μορίων.

Τί είναι η εμπειρία;

Τί είναι η αλήθεια;

Και ποιά είναι η αναλογία που τις ισορροπεί;

Τί είναι η γνώση;

Τί είναι το σύμβολο;

Προσεγγίσεις της έννοιας του συμβόλου

Είναι αναγκαίο να σταθούμε εδώ σε ορισμένους όρους, ώστε να διευκρινίσουμε το περιεχόμενό τους για τις ανάγκες της παρουσιάσεως αυτής. Η έννοια του συμβόλου περιέχεται, κατά τους σημειολόγους, στην ευρύτερη έννοια "σημείο", θεμελιακή τοποθέτηση της σημειολογίας, που αξίζει να ερευνήσουμε, εδώ με συντομία.

44 ανοικτή εκδήλωση **το πρόβλημα της συνειδησιακότητας**

Σημείο είναι μια μορφή η αντίληψη της οποίας, από τις αισθήσεις, μεταδίδει στον παρατηρητή την ιδέα ενός πράγματος αλλού από το ίδιο το σημείο. (Και σημείο μπορεί να είναι κάθε τι που γίνεται αντιληπτό από τις αισθήσεις σε μια ευρύτερη θεώρηση).

Κάθε σημείο είναι ένα σημαίνον (Sa), δηλαδή φέρει μια σημασία – που την ονομάζουμε σημαίνόμενο (S).

Η σχέση που συνδέει το σημαίνόμενο με το σημαίνον αποτελεί την σημασία (Signification) του σημείου, που οδηγεί στην αντίληψη του νοητού του περιεχομένου.

Αυτή η σχέση είναι συμβατική, δηλαδή, αποτέλεσμα μιας συμφωνίας μεταξύ εκείνων που χρησιμοποιούν το σημείο αυτό και όλων όσων συναποτελούν, μαζί του, έναν κώδικα επικοινωνίας. (Όλες οι μορφές επικοινωνίας χρησιμοποιούν κάποιο κώδικα, που προέρχεται από μια κοινωνικό-πολιτική σύμβαση).

Η σχέση αυτή μπορεί να είναι ρητή η υπονοούμενη.

Μια διάκριση που μπορεί να γίνει στα σημαίνόμενα είναι:

1. Χαρακτηρισμού ή γνωστικά και η σημασία τους είναι άμεση.
2. Συνεμφάσεως ή συναισθηματικά (συγκινησιακά) ή συνειρμικής προελεύσεως και η σημασία τους είναι έμμεση.

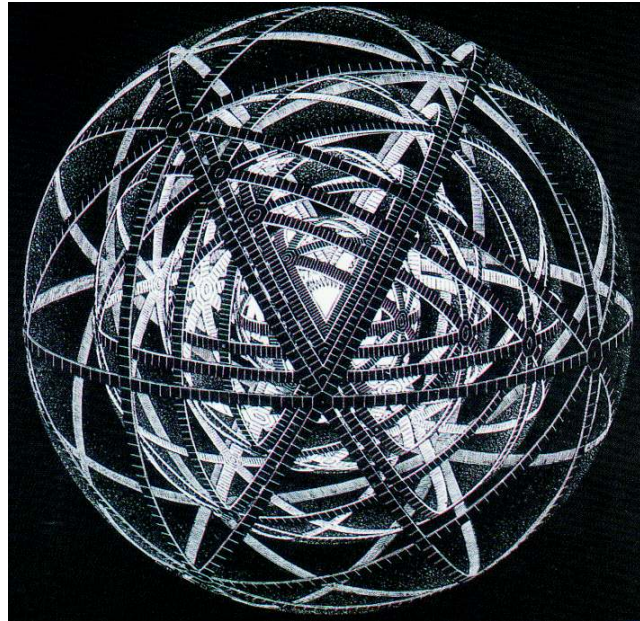
Το σύμβολο είναι και αυτό ένα σημείο “συνεμφάσεως”. Το σημειολογικό σύστημα που ανήκει είναι ο συμβολισμός. Μια πρώτη διάκριση από άλλα συστήματα είναι ότι ο συμβολισμός αφορά σημεία υψηλής σημασίας και ιδιαίτερης αξίας.

Κατά τον Jung, σύμβολο είναι ένα όνομα ή μια εικόνα που, και αν ακόμη είναι οικεία μέσα στην καθημερινή ζωή, κατέχει, εν τούτοις, προεκτάσεις που προστίθενται στην συμβατική ή την φυσική της σημασία. Μία εικόνα ή μία λέξη είναι συμβολική, εάν συνεπάγονται κάτι περισσότερο από το άμεσο νόημα τους.

Το σύμβολο συνεπώς αποκαλύπτει μian ιδέα διαφορετική από τον εαυτό του και, μάλιστα, σημαντικότερη από το ίδιο. Κατά κανόνα μian ιδέα αφηρημένη ή κεκρυμμένη και για αυτό η συμβολική μπορεί να θεωρηθεί ως ένας “μυστικός κώδικας”. Η εξερεύνηση ενός συμβόλου καταλήγει σε ιδέες πέρα από την δυνατότητα συλλήψεως από την κοινή λογική.

Κατά τον Mircea Eliade, το σύμβολο αποκαλύπτει την ουσιαστική ενότητα πολλών περιοχών της πραγματικότητας και ταυτίζει τις βιο-ανθρωπο-κοσμικές περιοχές με μια αρχή. Η λειτουργία του συμβόλου παριστά μια πραγματικότητα απρόσιτη σε αλλά μέσα της γνώσης – π.χ. η ιδέα της ενώσεως των αντιθέτων, που ενώ τόσο απλά και παραστατικά εκφράζεται με το σύμβολο (τον Σταυρό π.χ.), δεν βρίσκεται πουθενά μέσα στα δεδομένα του υλικού κόσμου και δεν είναι προσιτή στην άμεση εμπειρία του ανθρώπου, ούτε στην διαλεκτική σκέψη.

Για τον Serge Hutin, «Σύμβολο είναι ένα σημείο που αναπαριστά, ειδικά, μία αφηρημένη σύλληψη. Το σύμβολο επιχειρεί να εκφράσει το αφηρημένο μέσω του συγκεκριμένου».

M. E. Escher "Concentric rings". Η πολυπλοκότητα μέσα μας και έξω (στην Ύπαρξη και στον Κόσμο).

Από την πλευρά των μελετητών του ανατολικού αποκρυφισμού η Α. Μπέϋλη, στα σχόλια της επάνω στην "Γιόγκα Σούτρα" του Πατάντζαλι, γράφει: «Το σύμβολο είναι ορισμένου είδους μορφή, που καλύπτει μία σκέψη, μιαν ιδέα ή μιαν αλήθεια και, συνεπώς, θα μπορούσε να τεθεί ως γενικό αξίωμα ότι κάθε είδους μορφή, είναι το σύμβολο ή το αντικειμενικό περίβλημα μιας ιδέας».

Στο άρθρο του "Essai d'Exploration de l'Inconscient" ο Jung, δίνει μία ζωντανή ανάλυση των θέσεων του για το συλλογικό ασυνείδητο και τα σύμβολα: ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τις λέξεις για να μεταδώσει αυτό που έχει στο νου του. Η γλώσσα του είναι γεμάτη σύμβολα αλλά χρησιμοποιεί συχνά και σημεία ή εικόνες, που δεν είναι περιγραφικές, όπως αρχικά (OHE) ή συντμήσεις. Αυτά δεν έχουν κάποια σημασία από μόνα τους αλλά την παίρνουν από την γενικευμένη χρήση τους ή γιατί εμείς ηθελημένα τους την

δώσαμε. Δεν είναι όμως “σύμβολα”. Είναι “σημεία” που οδηγούν στα πράγματα, με τα οποία συνδέονται.

Το σύμβολο συνεπάγεται κάτι το ασαφές, το άγνωστο ή το κρυμμένο. Πολλά κρητικά μνημεία φέρουν το σχέδιο ενός διπλού πέλεκυ. Το αντικείμενο αυτό μας είναι γνωστό, αγνοούμε όμως την συμβολική του προέκταση. Υπάρχουν πάλι αντικείμενα, όπως ο σταυρός, ή ο τροχός, που είναι γνωστά σε ολόκληρο τον κόσμο και έχουν συμβολική σημασία, κάτω από ορισμένες συνθήκες.

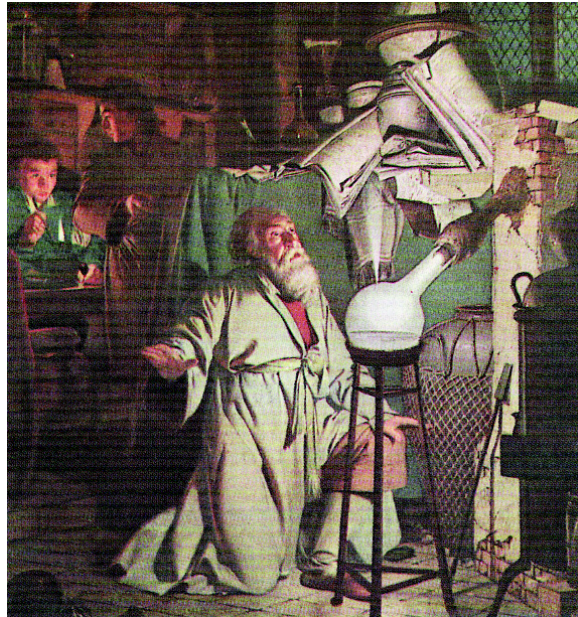
Μία εικόνα ή μια λέξη, λοιπόν είναι συμβολική, εάν συνεπάγονται κάτι περισσότερο από το άμεσο και προφανές νόημα τους. Αυτή η λέξη ή εικόνα έχουν μία όψη “ασυνείδητου” πολύ μεγαλύτερη, που δεν καθορίζεται πλήρως ούτε εξηγείται με ακρίβεια.

Γι’ αυτό, όταν το πνεύμα αναλαμβάνει την εξερεύνηση ενός σύμβολου καταλήγει σε ιδέες πέρα από την δυνατότητα της αντιλήψεως της λογικής. Η εικόνα του τροχού π.χ. μπορεί να υπονοήσει την ιδέα ενός «θείου» ήλιου, αλλά στο σημείο αυτό η λογική μας είναι υποχρεωμένη να ομολογήσει την ανεπάρκεια της, γιατί ο άνθρωπος δεν μπορεί να δώσει ορισμό για το «θείο». Όταν, με τους περιορισμούς της διάνοιας μας, ονομάζουμε κάτι «θείο», δίνουμε μια λέξη που ίσως βασίζεται στην πίστη αλλά όχι σε ένα δεδομένο γεγονός. Και καθώς αναρίθμητα πράγματα βρίσκονται πέρα από τα όρια της ανθρώπινης κατανόησης, γι’ αυτό και χρησιμοποιούμε συνεχώς όρους συμβολικούς, για να παραστήσουμε αντιλήψεις, που δεν μπορούμε ούτε να ορίσουμε, ούτε να κατανοήσουμε πλήρως. Γι’ αυτό και οι θρησκείες χρησιμοποιούν συμβολική γλώσσα και εκφράζονται με εικόνες. Αυτή όμως η συνειδητή χρήση του σύμβολου δεν είναι παρά μια όψη ενός ψυχολογικού γεγονότος μεγάλης σημασίας: ότι ο άνθρωπος δημιουργεί σύμβολα με τρόπο ασυνείδητο και αυθόρμητο.

Το σύμβολο λοιπόν μπορεί, συνοπτικά, να ορισθεί ως ένα ιδεόγραμμα, δηλαδή, αισθητή παράσταση μιας ιδέας. Η παράσταση αυτή μπορεί να είναι γεωμετρικά σχήματα, αριθμοί ή γράμματα, μορφές ή φαινόμενα της φύσεως ή αντικείμενα κατασκευασμένα από τον άνθρωπο. Το σύμβολο, συνεπώς, κάνει χρήση μιας εικόνας ή ενός αντικειμένου με σκοπό να παραστήσει μια αφηρημένη ιδέα, να υποδηλώσει μίαν αλήθεια αόρατη στις αισθήσεις. Στην διαδικασία αυτή μοιάζει με το σημείο αλλά, συνήθως κατορθώνει τον σκοπό

του μέσω της αναλογίας ή μιας ιδεατής και υπονοούμενης σχέσεως ανάμεσα στο σύμβολο και στην ιδέα που αποκαλύπτει.

Όπως είδαμε η διάδοση της ψυχανάλυσεως μας πλούτισε με μερικές λέξεις κλειδιά: εικόνα, σύμβολο, συμβολισμός. Από την άλλη μεριά συστηματικές έρευνες απεκάλυψαν την σημασία του συμβολισμού για την αρχαϊκή σκέψη, καθώς και τον βασικό του ρόλο μέσα στην ζωή κάθε παραδοσιακής κοινωνίας. Το ξεπέραςμα του “επιστημονισμού” (scientisme) στην φιλοσοφία, η αναγέννηση του θρησκευτικού ενδιαφέροντος (μετά από τους παγκόσμιους πολέμους), οι πολλαπλοί πειραματισμοί της ποιήσεως και οι αναζητήσεις του σουρρεαλισμού (με την ανακάλυψη του αποκρυφισμού, της ανατολικής φιλοσοφίας, κ.τ.λ.) τράβηξαν την προσοχή του μεγάλου κοινού – σε

Αναζήτηση. Πίνακας του Joseph Wright (1771) για τον Γερμανό αλχημιστή Μπόρντ να προσεύχεται μετά την ανακάλυψη το 1669 του νέου στοιχείου φωσφόρου (που λάμπει).

διαφορετικά επίπεδα και με άνισα αποτελέσματα – στο σύμβολο, που αντιμετωπίζεται ως ένας αυτόνομος τρόπος γνώσεως. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί μέρος της αντιδράσεως κατά του θετικισμού και του επιστημονισμού του 19ου αιώνα και μπορεί κανείς να πει ότι χαρακτηρίζει το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνα. Αλλά αυτή η μεταστροφή προς τους διάφορους συμβολισμούς δεν είναι καθόλου καινούργια. Αναστηλώνοντας το σύμβολο ως όργανο της γνώσεως, η αναζήτηση του σύγχρονου ανθρώπου δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να ξαναπάρει έναν προσανατολισμό, που υπήρξε γενικός στην Ευρώπη μέχρι τον 18ο αιώνα και που είναι, επί πλέον, σύμφυτος με τους άλλους εξευρωπαϊκούς πολιτισμούς της Ασίας ή της Κεντρικής Αμερικής ή στις αρχαϊκές κοινωνίες.

«Αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε “συμβολική σκέψη”, γράφει ο καθηγητής M. Eliade, κάνει τον άνθρωπο ικανό να κυκλοφορήσει

ελευθέρα σε όλα τα πεδία της πραγματικότητας. Και ακόμη, η μαγικό-θρησκευτική εμπειρία επιτρέπει την μεταμόρφωση του ίδιου του ανθρώπου σε σύμβολο: ο άνθρωπος δεν είναι πια ένα κομματάκι μόνον, αλλά ένας «κόσμος» ανοιχτός σε όλους τους ζωντανούς κόσμους, που τον περιτριγυρίζουν.

Οι μακροσκοπικές εμπειρίες δεν είναι πλέον εξωτερικές, “ξένες” και “αντικειμενικές”. Δεν τον αποξενώνουν από τον εαυτό του αλλά τον οδηγούν μέσα στον εαυτό του για να αποκαλύψουν την ίδια του την ύπαρξη και τον σκοπό! Η συμβολική σκέψη είναι σύμφυτη στο ανθρώπινο ον. Προηγείται, ίσως, της γλώσσας και του λογικού.

Το σύμβολο αποκαλύπτει μερικές όψεις της πραγματικότητας, τις πιο βαθιές εκεί όπου δεν φτάνουν τα αλλά μέσα γνώσεως. Οι εικόνες, τα σύμβολα, οι μύθοι δεν είναι ανεύθυνες δημιουργίες της ψυχής. Ανταποκρίνονται σε μια αναγκαιότητα και πληρούν μια λειτουργία: να αποκαλύψουν τις πιο μυστικές ιδιότητες του. είναι !

Οι μελέτες των εθνολόγων και των ανθρωπολόγων, των ψυχαναλυτών και των θρησκευολόγων προσέφεραν το αναγκαίο αποδεικτικό υλικό και τις θεωρήσεις γύρω από τη νοοτροπία του αρχαϊκού ανθρώπου. Οι αρχαϊκές, λοιπόν, κοινωνίες, με τις ιδιαίτερες δομές τους, διέπονται –ως φαίνεται –από μια νοοτροπία παραδοσιακή, μαγικοθρησκευτική όπου η συμβολική σκέψη αποτελεί ένα από τα βασικά και αμετάβλητα χαρακτηριστικά της.

Η νοοτροπία αυτή επιβιώνει σε μεγάλο βαθμό και στις “ιστορικές” κοινωνίες και καλύπτει όλο το χριστιανικό μεσαίωνα, μέχρι τα πρώτα ρήγματα που της καταφέρνει η “επιστημονική σκέψη”, που διαμορφώνεται κατά τους αιώνες της αναγέννησης.

Η συμβολική και αναλογική σκέψη, ο συμβολισμός και το σύμβολο, είναι εκφράσεις του ανθρώπινου πνεύματος, σύμφυτες με τη γλώσσα, την τέχνη, την θρησκεία, όχι μόνο στην απώτατη αρχαιότητα, αλλά και στις σύγχρονες κοινωνίες, γιατί η ύπαρξή τους δεν ρυθμίζεται από παράγοντες εξωτερικούς, δηλαδή ιστορικούς, αλλά αποτελεί μια μόνιμη ψυχική δομή του ανθρώπινου όντος. Συνεπώς, δεν υπάρχει κάποια ιστορική εποχή, όπου το σύμβολο χάνεται ως μέσο της σκέψης αλλά μόνο εποχές που κυριαρχεί ή απωθείται, χωρίς να υποχωρεί, από τα επιφανειακά στρώματα της

ανθρώπινης συνειδητότητας.

Επίλογος

Η πρώτη θρησκευτική εμπειρία της πρωτόγονης συνειδήσεως φαίνεται ότι οφείλει την γένεσή της στην παρατήρηση του ουράνιου θόλου, του έναστρου στερεώματος. Για το ανθρώπινο πνεύμα η αναζήτηση ενός νοήματος για την ύπαρξη, συνδέθηκε με την αποκάλυψη της ιερής τάξεως του σύμπαντος.

Η ιστορία του πολιτισμού μας βεβαιώνει ότι η αναζήτηση αυτή δεν είναι προνόμιο των “πολιτισμένων” λαών, της δυτικής νοοτροπίας, ή της ελληνοευρωπαϊκής παιδείας αλλά είναι μια έμφυτη ανάγκη σε όλους τους ανθρώπους. Η παρατήρηση του ουρανού παρέχει μίαν αποκάλυψη υπερβατική.

Η απλή ενατένιση του ουράνιου θόλου προκαλεί στην πρωτόγονη συνείδηση μια θρησκευτική εμπειρία. Γιατί, για την αρχαϊκή νοοτροπία, η φύση δεν είναι ποτέ μόνον φυσική, υλική. Ο πρωτόγονος άνθρωπος είναι ανοιχτός στο καθημερινό θαύμα με μίαν ένταση άγνωστη σε μας. Μία ενατένιση του ουρανού γι’ αυτόν είναι μίαν αποκάλυψη. Ο ουρανός είναι “κάτι άλλο” από την σχετικότητα του ανθρώπου και του περιβάλλοντος του γίνεται σύμβολο της υπερβατικότητας, από την συνειδητοποίηση του ύψους και της εκτάσεώς του και μόνον. Η απρόσιτη για τον άνθρωπο ουράνια σφαίρα, οι περιοχές των άστρων, αποκτούν το κύρος του θείου, του απόλυτου του τέλειου.

Αυτές οι αρχέγονες ανακαλύψεις είναι δεμένες οργανικά με το δράμα του ανθρώπου πάνω στη γη και ο συμβολισμός τους καθορίζει και την δράση του υποσυνείδητου και των πλέον ευγενών εκφράσεων της πνευματικής του ζωής.

Η λειτουργία με την οποία ο άνθρωπος φθάνει στα αναλογικά συμπεράσματα του συμβολισμού αυτού δεν είναι λογική και πραγματική. Η υπερβατική έννοια του υψηλού και του υπερκόσμιου αποκαλύπτονται στον άνθρωπο ως συνολικό, συνειδητό ον, δηλαδή όχι μόνο στην νόηση αλλά και στην ψυχή του. Όχι μόνο στο “mens” του εγώ του αλλά και στο “sens” του. Ο συμβολισμός, συνεπώς, είναι ένα γεγονός για την συνολική συνείδηση, με την οποία ο άνθρωπος ανακαλύπτει τον εαυτό του και αποκτά αντίληψη της θέσεώς του μέσα στους κόσμους . ■

Μια υπόθεση εργασίας για την αυτοσυνειδησιακότητα

του Θ. Π. Τάσιου

Μετά από τις εξαιρετικές ομιλίες των τριών καθηγητών, επιθυμώ να θέσω στην κρίση- σας και μιαν υπόθεση εργασίας για τη δόμηση του Εγώ και την ανάδυση της Αυτοσυνειδησιακότητας. Φυσικά, δεν είμαστε εδώ απόψε για να αναγγείλομε τάχα την επίλυση του μέγιστου αυτού προβλήματος - εξ ίσου μεγάλου ίσως όπως και η γένεση της ζωής. Παρά ταύτα, η ενασχόληση με το πρόβλημα είναι υποχρέωση του σκεπτόμενου και αγωνιώντος Ανθρώπου - προς δόξαν θεού,

θα πρόσθετα, όπως συνέβαινε πάντοτε στην ιστορία, κάθε φορά που η ανθρωπότητα τολμούσε να διευρύνει την μικρή φωτεινή διάμετρο της Γνώσης, μέσα στην απεραντοσύνη του ανεξήγητου και του απρόβλεπτου...

Οδηγός -μας και σ' αυτήν τη φιλοσοφική αναζήτηση, θα είναι φυσικά η Επιστήμη - ιδίως δέ η γνωσιακή Ψυχολογία και οι Νευροεπιστήμες, μετά την εκρηκτική πρόοδο-τους κατά την τελευταία 20-ετία. Άσχετο αν το ξέρομε από τώρα ότι η διερεύνησή μας δεν θα μας πάει πολύ μακριά ... Και διότι, πράγματι, η Αυτοσυνειδησιακότητα είναι «σκάνδαλον» :

Βλέπουμε μια βιολογική μηχανή να δέχεται παντοειδή ερεθίσματα απ' το περιβάλλον-της, να τα αποθηκεύει, να τα ανακαλεί υπό ορισμένες συνθήκες (και τούτη η ανάμνηση να είναι ένα νέο «ερέθισμα» - έστω και εσωτερικό αυτή τη φορά) - να είναι δε όλες ετούτες οι διαδικασίες καταρχήν εφικτές μέσω φυσικοχημικών μόνον δράσεων. Και, κάποια στιγμή, παρατηρούμε ότι αυτή η μηχανή «σπκώνει κεφάλι»: Αναγνωρίζει εαυτήν, λέει «εγώ», κι αντιδιαστέλλεται σκανδαλωδώς από τον σύμπαντα κόσμο - τον οποίον τον κυττάζει και με μάτι κριτικό! Ποιός; Ένα ασήμαντο ζωάκι, κάτοικος μιας κουκκίδας ενός ταπεινού ηλιακού συστήματος μέσα σ' έναν γιγαντιαίο γαλαξία - ενός απ' τα εκατομμύρια των γαλαξιών μέσα σ' ένα αχανές Σύμπαν διαμέτρου εκατομμυρίων ετών φωτός. Επίτηδες υπογράμμισα την μικρότητά-μας, για να ξασυνειδητοποιήσομε το μέγεθος του φαινομένου της Αυτοσυνειδησιακότητας, το οποίο αναγνωρίζεται έτσι ως όντως σκάνδαλον.

Δεν θα προτείνω όμως να παραιτηθούμε του πάθους της Γνώσεως, και να καταφύγομε στην έτοιμη θρησκευτική «ερμηνεία» τής εκ θεού εμφυτεύσεως ενός τρίτου στοιχείου στην μήτρα, (άλλης κατηγορίας απ' το ωάριο και το σπερματοζωάριο). Για δύο λόγους δέν θα προτείνω κάτι τέτοιο απόψε: Πρώτον διότι, ευτυχώς για την ανθρωπότητα, εδώ και κάμποσους αιώνες, η θρησκεία κι η επιστήμη δέν αντιστρατεύονται αλλήλους, αλλά κινούνται παράλληλως, ανα-γνωρίζοντας το ανεξάρτητον Πίστεως και Γνώσεως, όταν υπερβαίνεις το σύνορο

Η συνείδηση μας δίνει τη δυνατότητα ν'αναπαριστά μέσα μας, όλο τον έξω κόσμο και να τον καθιστά έτσι δικό μας! Στο έργο αυτό του Dalí, απεικονίζεται αυτή η θέση.

των αρρήτων. Ο δεύτερος λόγος νομιμοποίησης της φιλοσοφικής διερεύνησης του θέματος Αυτοσυνειδησιακότητα, είναι διότι (ακολουθώντας τη σύσταση του ορθόδοξου χριστιανού φιλόσοφου Berdiyef), οφείλομε να απαλλάσσομε το θείον από εύκολα μέν, ταπεινωτικά δέ κατηγορήματα («ο θεός βροντάει», «ο θεός σου στέλνει αρρώστειες» κλπ.) - κι οφείλομε όλο και περισσότερο να αποπνευματώνομε την έννοια του θείου, ανάγοντάς-την προς τα έσχατα και τα άρρητα, όπου όντως κείται η Δόξα του.

Θα αποπειραθούμε λοιπόν να ξαναπιάσομε το πρόβλημα της Αυτοσυνειδησιακότητας - με όλην πάντως την απαιτούμενη επιστημολογική σεμνότητα. Οι «μαθητευόμενοι μάγοι» δέν ήσαν επιστήμονες ...

Ακούσαμε προηγουμένως για τη διάκριση των ποικίλων λειτουργιών της Συνειδήσεως, καθώς και για το «άλμα» που φαίνεται να γίνεται με την εμφάνιση της Αυτοσυνειδησιακότητας. Άς σκεφθούμε εδώ την έννοια τούτη, και άς διακρίνομε ποιες είναι οι κύριες ιδιότητες που φαίνονται να την χαρακτηρίζουν.

- (i) Αναδυτικότητα: Οι λειτουργίες της Συνειδήσεως δέν είναι η Αυτοσυνειδησιακότητα - όμως ετούτη δέν νοείται χωρίς όλες αυτές τις λειτουργίες, απ' τις οποίες και θα λέμε ότι η Αυτοσυνειδησιακότητα φαίνεται σαν να «αναδύεται» κατά κάποιον τρόπο.
- (ii) Ολιστικότητα: Αφού δέν γνωρίζομε «πού» ακριβώς να αναζητήσομε την Αυτοσυνειδησιακότητα, κι αφού πρόκειται για μιαν εκδήλωση που αναφαίνεται μέσα από ένα εύρος λειτουργιών, εύλογο είναι να μήν στενέψομε άκαιρα αυτήν την αναζήτηση. Ακολουθώντας δε τις εύστοχες, όπως φάνηκε, θέσεις της Φαινομενολογίας, οφείλομε να στραφούμε προς τα Αντικείμενα και προς τον Άλλον και προς το Σώμα μας - η συνεργία των οποίων, θα παράγει πιθανώς την Αυτοσυνειδησιακότητα.
- (iii) Χρονικότητα: Η υπερλειτουργία που μας απασχολεί, αφού δέν «δίδεται» εκ του μηδενός, εύλογο είναι να θεωρήσομε ότι δομείται σταδιακώς εν χρόνω - χωρίς είν' αλήθεια να είναι σαφές το πότε. Προς τούτο, ποικίλοι επιστήμονες έχουν κατά καιρούς υποστηρίξει ποικίλες χρονικές στιγμές ανάδυσης της Αυτοσυνειδησιακότητας: από έξι εβδομάδες πρίν τον τοκετό ή

περίπου κατά τον τοκετό, ή έξι ή και οκτώ μήνες μετά απ' αυτόν. Ευσταθεί λοιπόν ίσως η άποψη ότι αυτές οι σεβαστές διαφονίες, δέν είναι παρά μια έμμεση ένδειξη μιας άλλης ιδιότητας της Αυτοσυνειδησιακότητας - μιας σταδιακότητας δηλαδή της δόμψής της.

Δεν διαθέτομε εδώ τον αναγκαίο χρόνο για να ανεφερθούμε και στον περί Αυτοσυνειδησιακότητας των ζώνων προβληματισμό. Θα αρκούσε όμως καταρχήν να πούμε ότι τα ζώα διαθέτουν ένα τουλάχιστον απ' τα χαρακτηριστικά της Αυτοσυνειδησιακότητας την προθετικότητα, διότι παρεμβαίνουν σκοπίμως στον κόσμο επιλέγοντας ή και κατασκευάζοντας εργαλεία. Εξ άλλου, σε πρόσφατα πιο καλοργανωμένα πειράματα αντίδρασης πρωτεύοντων στη θέα του ειδώλου-των στο κάτοπτρο, αποκτήθηκαν ισχυρές ενδείξεις «συναίσθησης εαυτών» (με εξαίρεση την περίπτωση του γορίλλα).

Αλλά και οι 600 λέξεις (ιδεογράμματα) που έμαθε η Λάνα η χιμπαντζού σε ένα αμερικανικό Πανεπιστήμιο (κατά τη δεκαετία του 70), καθώς κι οι προσωποπαγείς φράσεις που έστηνε, προς την ίδια κατεύθυνση δείχνουν ... Πώς μπορώ εδώ ν' αντισταθώ στον φιλοσοφικό πειρασμό να αναφέρω και τις πλατωνικές (Πολιτεία 620a) και τις αριστοτελικές (Περί ψυχής, 15, 411b, 27-29) απόψεις περί της «ψυχής» των ζώνων ...

Αρδευόμενοι τώρα απ' τα ευρήματα της σύγχρονης Νευροεπιστήμης, είναι ενδιαφέρον να θυμηθούμε την σταδιακή

**Οι νευρώνες
παρατίθενται και
επεκτείνονται
σταδιακώς, ενώ οι μεταξύ
αυτών συνάψεις θα
ενεργοποιηθούν ή θα
ατροφήσουν, ανάλογα
με το πλήθος και το
είδος των ερεθισμάτων
που θα τους ζητηθεί
να διαβιβάζουν απ' το
περιβάλλον (έμβια όντα,
πράγματα και γεγονότα),
αλλά και απ' το «Σώμα».**

δόμηση και συνεχή ανάπλαση του νευρικού συστήματος της βιολογικής-μας μηχανής: Οι νευρώνες παρατίθενται και επεκτείνονται σταδιακώς, ενώ οι μεταξύ αυτών συνάψεις θα ενεργοποιηθούν ή θα ατροφήσουν, ανάλογα με το πλήθος και το είδος των ερεθισμάτων που θα τους ζητηθεί να διαβιβάσουν απ' το περιβάλλον (έμβια όντα, πράγματα και γεγονότα), αλλά και απ' το «Σώμα». Τα εσωτερικά ερεθίσματα της μηχανής καταγράφονται κι αυτά στη μηχανή. Αποδεικνύεται έτσι πως όλα συμμετέχουν στην υλική δόμηση και στην τελική δια-Μόρφωση της ίδιας της «Μηχανής» ο διάλογος έχει αρχίσει. Και θα συνεχισθεί έντονα και στο μέλλον, όταν τυχόν ορισμένες τοπικές δυσπλασίες ή βλάβες του εγκεφάλου θα «αναγκάσουν» τους γειτονικούς νευρώνες να αλλάξουν προγραμματισμό και να αποκτήσουν την ειδικότητα των βλαμμένων νευρικών κυττάρων ...

Αυτήν την πολλαπλή προσαρμοστικότητα της ύλης του εγκεφάλου (της έδρας της Συνειδήσεως δηλαδή) θα την καταγράψω υπέρ της Φαινομενολογίας, όταν υποστηρίζει την πολλαπλή προέλευση των δεδομένων, τα οποία καταρχήν ενθαρρύνουν τη δόμηση της Αυτοσυνειδησιακότητας.

Τώρα, άς παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της συμπεριφοράς των βρεφών, για να ανιχνεύσουμε ενδεχομένως ενδείξεις αναφάνησης του Εγώ.

Μια περιγραφή της αρχικής κατάστασης ενός βρέφους μετά τον τοκετό, υποδεικνύει πρώτα-πρώτα μιαν κάποια ασάφεια υποστασιακών ορίων: Το βρέφος δέν φαίνεται να έχει συνείδηση του περιβάλλοντος -με το οποίο μόλις τώρα αρχίζει να επικοινωνεί. Πιάνει με τα χέρια-του ή με το στόμα-του ό,τι βρεί μπροστά-του (η όραση ακόμη δέν λειτουργεί καλά), και αποκτά εμπειρίες του περιγύρου. Καθώς ψαύει τα πάντα, χιλιάδες φορές, η βιολογική μηχανή καταγράφει δύο κατηγοριών αντιδράσεις: (i) εκείνες που συνεπάγονται αίσθηση στο χέρι μόνο (επαφές με τα γύρω αντικείμενα), και (ii) εκείνες που συνεπάγονται αίσθηση διπλή: και στο χέρι, και στο «σημείο» επαφής. Έτσι εικάζομε βασίμως ότι το βρέφος συνειδητοποιεί την έκταση ενός ειδικού αντικειμένου - αυτού που αργότερα θα το ονομάσει «το Σώμα-μου». Αυτή η περιχαράκωση του Σώματος συνιστά μια πρώτη Απόσπαση (διαφοροποίηση) απ' τον συγκεχυμένο περίγυρο κόσμο κι είναι

Με την παρατήρηση και τη γνώση του εξωτερικού κόσμου, ο άνθρωπος από παιδί, αποκτά “συνείδηση” της πραγματικότητας και του εαυτού του. (Μουρόγιο: Αγία Οικογένεια).

ίσως τούτο μια πρώτη πράξη που παραπέμπει σε κάποιου είδους Αυτοσυνειδησιακότητα.

Εξ άλλου και παραλλήλως, εντός αυτού ακριβώς του ειδικού αντικειμένου (του «σώματός-του»), το βρέφος αισθάνεται να συμβαίνουν δύο συζυγή φαινόμενα τεράστιας σημασίας: πόνος και ηδονή. Ενδυναμώνεται λοιπόν καταρχήν η «απόσπαση» απ’ τον κόσμο η οποία συντελέσθηκε χάρις στην αφή, ενώ τώρα (με τον πόνο και την ηδονή) δημιουργείται η συναίσθηση και κάποιας Εσωτερικότητας: το αποσπασμένο Σώμα υποδεικνύει τώρα ότι έχει και το «μέσα του»! Κι είναι ετούτη μια δεύτερη ισχυρή νομίζω υπόδειξη κάποιας (χαλαρότατης ακόμη) Εαυτότητας.

Τρίτον, το βλέπετε το μωράκι-σας να περνάει ώρες ατέλειωτες κινώντας το χέρι, κινώντας το πόδι, σπκώνοντας το κεφάλι - τις κινήσεις μάλιστα αυτές τις βλέπει κιόλας, χιλιάδες φορές. Και καταγράφει ίσως, κάποια στιγμή, ότι είναι σε θέση να «προκαλεί» τέτοιες κινήσεις όταν νοιώθει ανάγκη! Ετούτο είναι ίσως ένα άλλο αποφασιστικότερο βήμα προς την κατεύθυνση κάποιας Αυτοσυνειδησίας, διότι το βρέφος ανακαλύπτει μια σχέση Αιτιότητας

ανάμεσα σ' ένα «εξωτερικό» φαινόμενο και σε κάτι («εσωτερικό» του Σώματος) το οποίο μοιάζει σαν να προκαλεί το φαινόμενο αυτό.

Τέλος, οι παιδοψυχολόγοι μάς λένε ότι, κάποια στιγμή, το βρέφος αρχίζει να αντιλαμβάνεται την έννοια του παρελθόντος και την έννοια του μέλλοντος. Και θα υποστηρίξω ότι, χάρις σ' αυτήν την διπλή συναισθηση, ανακαλύπτει (αδρομερώς έστω) την αντίληψη του παρόντος (στη μέση, ως σημείου συνάντησης του πρίν και του μετά) - εναργής υπόμνηση άλλης μιας Κεντρικότητας. Και αυτήν την κεντρικότητα θα την περιλάβω μέσα στα έμμονα ίχνη που παραπέμπουν σε κάποιαν υποψία ενός κέντρου ...

Παρακαλώ να σημειωθεί ότι όλες ετούτες οι καταστάσεις ΔΕΝ προϋποθέτουν ένα «προϋπάρχον» (μυστηριώδους προελεύσεως) «Εγώ». Αντ' αυτού, εμείς εδώ απλώς καταγράφουμε τα έμμονα γεγονότα της βιολογικής Μηχανής του βρέφους, τα οποία (δυνητικώς τουλάχιστον) φαίνονται να συμβάλουν στην σταδιακή ανάδειξη ορισμένων συνιστωσών της Αυτοσυνειδησιακότητας: «Διαφοροποίηση» απ' τον Κόσμο (το Σώμα), «Εσωτερικότητα» αυτού του Σώματος, Ικανότητα αναπαραγωγής φαινομένων, αλλά και κάποια αίσθηση «Κεντρικότητας».

Και τώρα, ας μπάσομε στην σημαδιακή αυτή διεργασία ένα ειδικό και πολύ κοντινό αντικείμενο του περιβάλλοντος, το οποίο:

- βγάζει και ήχους
- κινείται «ολόκληρο» (εν αντιθέσει με το διαφοροποιημένο Σώμα και εν αντιθέσει με τα άλλα γύρω αντικείμενα),
- κατασιγάζει τον πόνο και προσφέρει ηδονή!

Πρόκειται βέβαια για την Μητέρα - ένα όν τεράστιας σημασίας για την σταδιακή δόμηση Αυτοσυνειδησιακότητας στο βρέφος. Πράγματι, χάρις στην Μητέρα, δυναμώνουν τώρα κι άλλο οι «εσωκεντρικές» υποδείξεις τις οποίες καταγράψαμε προηγουμένως:

Προστίθεται άλλη μιά ένδειξη εσωτερικότητας μέσα στο διαφοροποιημένο «Σώμα»: η αίσθηση της ακοής στ' αυτιά αυτού του Σώματος, εξαιτίας των θορύβων ή φωνών της Μητέρας.

Η αυτόματη Μίμηση¹ (καθολικό βιολογικό φαινόμενο, και στη στάθμη του κυττάρου ακόμη), θα οδηγήσει το βρέφος σε δύο

σημαντικές καταστάσεις:

Να βγάξει ήχους «όμοιους» με τη Μητέρα τώρα, το περιχαρακωμένο Σώμα διαφοροποιείται ενεργητικότερα.

Επαναστατική μάλιστα θα είναι η νέα απόσπαση απ' τον Κόσμο, όταν το βρέφος (μιμούμενο την Μητέρα ή βοηθούμενο απ' αυτήν) θα πετύχει να ξεκολλήσει το «Σώμα» απ' το κρεβάτι.

Αυτές οι έμμονες και συγκλίνουσες «αποκαλύψεις» όλο και περισσότερων δυνατοτήτων Διαφοροποίησης / Εσωτερικότητας / Κεντρικότητας εν σχέσει με τον περίγυρο, πιθανολογούμε ότι εγγράφονται εντονότατα στη μνήμη της Βιολογικής Μηχανής.

Τέλος (και ακόμα πιο ουσιαστικές), λόγω της εξόχως ανακουφιστικής δράσης της Μητέρας (άμβλυση πόνου, προσφορά ηδονής), δημιουργείται μια μοναδική εξάρτηση

του βρέφους - εν αντιθέσει με τη χαοτική έως αδιάφορη σχέση του με το υλικό περιβάλλον. Η εξάρτηση αυτή βάσει μπροστά τη λειτουργία του μηχανισμού «ανταμοιβή και τιμωρία» - ο Λόγος έχει εγκατασταθεί στη Μηχανή, κι η Γνώση αυτή θα οδηγεί στην επανάληψη σκόπιμης συμπεριφοράς. Σκόπιμης για «ποιόν»; Αυτή η ερώτηση συνιστά ίσως την πιό βάσιμη υποψία μιας Ευατότητας, ως ανάκλαση της ισχυρής Ετερότητας της Μητέρας. Θέλω δηλαδή

Αυτός ο «άλλος» κόσμος των «εσωτερικών» του Σώματος ερεθισμάτων αξίζει να μας απασχολήσει, έστω και διαγωνίως. Πρόκειται για τις Αναμνήσεις και τα Όνειρα: οι αναμνήσεις ανακαλούνται από αφορμές συγγενείς των αρχικών - ξαναπαίζονται δηλ. οι ίδιες (αποθηκευμένες στη μνήμη) διαδικασίες «ανάφλεξης» των αρμόδιων περιοχών του εγκεφάλου.

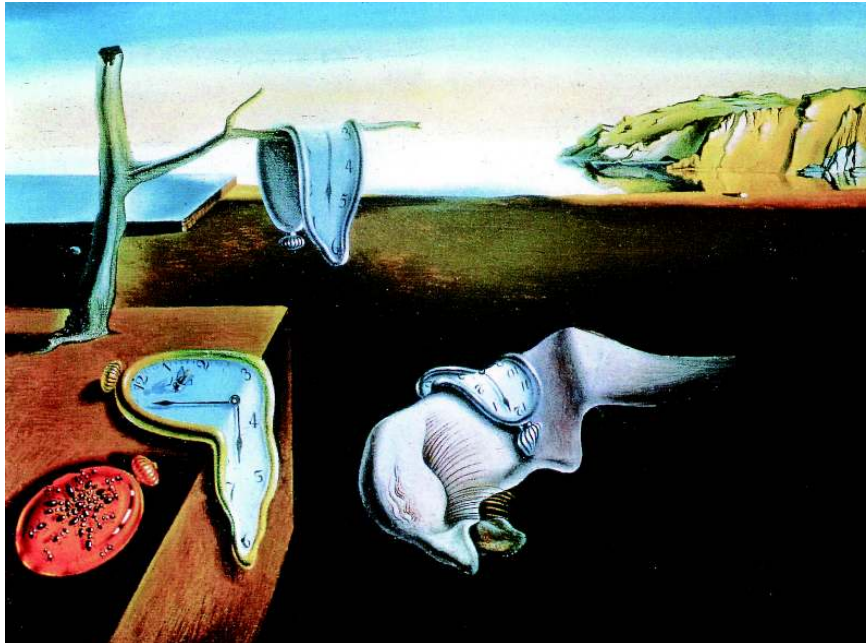
¹ Πρόκειται για έναν εξελικτικώς εύλογον μηχανισμό: αντιγράφω υπαρκτά επιτυχημένα προηγούμενα, για να επιζήσω.

να 'πω ότι ο εθισμός σε μια σκόπιμη πράξη, χαράσσει εμμόνως στη Μνήμη ένα προφανές δίπολο: «το από «κει» (η Μητέρα που δίνει) και το «από 'δώ» (η μηχανή που λαμβάνει). Λοιπόν, και αυτήν την υπόδειξη προς κάποιος είδος εαυτότητας θα πρέπει καλά να την καταγράψομε μέσα σ' όλο το μέγα πλήθος ανάλογων τέτοιων ιχνών, τα οποία μυριάκις χαράσσονται μέσα στη Μνήμη.

Στο σημείο αυτό πρέπει να καταγράψομε και μερικά άλλα επιστημονικά δεδομένα της Νευροεπιστήμης, τα οποία φαίνονται συναφή προς το θέμα που μας απασχολεί.

α) Ο εγκέφαλος διαθέτει μια πολύ χαρακτηριστική ικανότητα να αντιλαμβάνεται συγχρόνως και ενιαίως ένα μεγάλο πλήθος ετερόκλητων εξωτερικών ερεθισμάτων. Παράδειγμα: βλέπεις ένα δένδρο, διακρίνεις τα χρώματα των ανθών-του, συγχρόνως όμως ακούς και τα θροίσματα των φύλλων-του, ενώ οσφραίνεσαι συνάμα τα άνθη και βλέπεις και όλο το σμάρι των πουλιών που πετούν χαμηλά στον ορίζοντα - ενώ ακούς συγχρόνως και τη μουσική απ' το ραδιόφωνο που άφησες πίσω σου. Αυτή η εκπληκτική συγχρονία και πανοραμικότητα των αισθήσεων είναι σήμερα αντικειμενικώς διαπιστώσιμη, χάρις στις ακριβέστατες απει-κονιστικές μεθόδους όλων των περιοχών του εγκεφάλου - και μάλιστα με μετρήσιμη ακρίβεια χιλιοστών του δευτερολέπτου². Φαίνεται λοιπόν ότι, με φυσικοχημικά μέσα, η βιολογική μηχανή καταφέρει μια σπουδαία κεντρομόλο δράση: προσδέχεται την αισθητηριακή και την γεωμετρική πολλαπλότητα, και την μετουσιώνει σε ενότητα. Και μ' αυτήν την ενωτική μορφή τυπώνεται στη Μνήμη ο Κόσμος. Στη υπόθεση εργασίας που θα διατυπώσω σε λίγο, θα υποστηρίξω, πως και ετούτα τα βιολογικά γεγονότα της χωροχρονικής Κεντρικότητας, μυριάκις επαναλαμβανόμενα και καταγραφόμενα στη Μνήμη, χαράσσουν μέσα-της «εμμόνως και πολλαπλώς» μian εν-Τύπωση ενός φαντασιακού σχήματος οιονεί - Εαυτότητας, ως τον οικονομικότερο τρόπο διαχειρισμού του άλλως βασανιστικού πλήθους των πληροφοριών του περιγυρου και των εσωτερικής προέλευσης μηνυμάτων του ειδικού Σώματος (το οποίο είχα, έγκαιρα όπως είδαμε, αποσπασθεί απ' τον περίγυρο).

² Σ' αυτό το δεδομένο, άς προστεθεί και η γνώση που έχομε σήμερα οτι ακόμα και σε ένα και μόνο ερέθισμα, «αναφλέγονται» πάμπολλες περιοχές του εγκεφάλου.

Συνείδηση. Η έννοια του χρόνου αποτελεί βασική προϋπόθεση και ταύτιση με το είναι τη συνείδηση (κατά τον Heidegger) αλλά και με τη μνήμη. Το έργο του Dalí μας αποκαλύπτει αυτόν τον προβληματισμό.

Αυτός ο «άλλος» κόσμος των «εσωτερικών» του Σώματος ερεθισμάτων αξίζει να μας απασχολήσει, έστω και διαγωνίως. Πρόκειται για τις Αναμνήσεις και τα Όνειρα: οι αναμνήσεις ανακαλούνται απο αφορμές συγγενείς των αρχικών - ξαναπαίζονται δηλαδή οι ίδιες (αποθηκευμένες στη μνήμη) διαδικασίες «ανάφλεξης» των αρμόδιων περιοχών του εγκεφάλου. Εξ άλλου, στα όνειρα ο εγκέφαλος δεν δέχεται εξωτερικό φως, κι όμως βλέπει - ούτε εξωτερικούς ήχους, κι όμως ακούει Γιατί; Υπό την πίεση της ανάγκης (π.χ. δίψα) παράγονται με υλικά της μνήμης αντίστοιχες εικόνες υπηρετικές του κινήτρου (βρύσες εν προκειμένω). Η κύρια διαφορά όμως είναι ότι τώρα, ελλείπει εξωτερικών ερεθισμάτων, η ανάμνηση ενός ονείρου είναι ακόμη μια τροχιοδεικτική εν-τύπωση κάποιας «εσωτερικότητας».

Υπέρ αυτής της δομητικής τού Εγώ ερμηνείας, θα χρησιμοποιήσω εδώ και ορισμένες ενδείξεις για την αντίστροφη πορεία: Την ενδεχόμενη πλημμυρή δόμηση, καθώς και την ενδεχόμενη αποδόμηση της Αυτοσυνειδησιακότητας.

α) Αναφέρθηκαν στα προηγούμενα πολλά πιθανά δομητικά τού Εγώ

μέσα: απ' τα Αντικείμενα, απ' την συνεργία με τον Άλλον, κι απ' τα εσωτερικά ερεθίσματα που προέρχονται απ' τα αρχεία της Μνήμης. Αν κάποια απ' αυτά λείπει, εύλογο είναι να αναμένεται κάποιου είδους εγωτική ανεπάρκεια. Τέτοια είναι, λένε, η περίπτωση γενετικών διαταραχών σχετικών με την επάρκεια των νευροδιαβιαστών στις συνάψεις, με αποτέλεσμα τη δυσχέρεια πολλών αυτιστικών παιδιών να ξεφύγουν απ' τη χρήση του τρίτου προσώπου για ενέργειες του εαυτού τους. Ανάλογη είναι και η περίπτωση των λεγόμενων παιδιών της ζούγκλας, τα οποία (λόγω έλλειψης του θεμελιώδους μηχανισμού της Μπτέρας, πιθανώς), δεν έχουν απόλυτα αίσθηση εαυτότητας. Σ' αμφότερες τις περιπτώσεις, μακρά και συστηματική εκπαίδευση μέσα σε ένα αγαπητικό περιβάλλον αμβλύνει το ελάττωμα. Διότι, είπαμε, τα κύτταρα του εγκεφάλου «εκπαιδεύονται» απ' τις συνθήκες του περιβάλλοντος και διαθέτουν επαρκή πλαστικότητα ώστε να αναπρογραμματίζονται ως αντικαταστάτες ελλειπόντων ή ατροφικών νευρώνων. Και είδαμε πόσο αποφασιστική σημασία για τον προσανατολισμό της ανάπτυξης του εγκεφάλου έχει εν προκειμένω η παρουσία της «Μπτέρας» (έστω και υποκαταστάτων-της, με διαφορά φάσεως εν προκειμένω).

β) Υπό ποικίλα δικτατορικά καθεστώτα (και όχι μόνον) ορισμένοι έγκλειστοι φυλακών σε αυστηρή / απάνθρωπη / μακρόχρονη απομόνωση, χωρίς καμιά απολύτως επαφή με τον περίγυρο, χάνουν σταδιακά την αίσθηση της Εαυτότητας («κρίση ταυτότητας»), πιθανώς διότι η Υπόσταση και δομείται αλλά και επιβεβαιώνεται συνεχώς, κατοπιριζόμενη στο Εσύ και στον φυσικό Κόσμο. Το είπε άλλωστε κι ο Πλάτων στον Θεαίπτο (160b): δεν νοείται το υπάρχειν παρά μόνον ως προς κάποιον ή ως προς κάτι ή για κάτι. Όπως είδαμε, ο έμμονος διάλογος με τον Περίγυρο (μέσω των μυριάδων των ερεθισμάτων που γεννάει στον εγκέφαλό-μας), αφήνει τα ίχνη-του στην βιολογική Μηχανή - και μ' αυτά τα υλικά (γυμνά ή επεξεργασμένα) η Μνήμη θα αυτο-ανα-οργανωθεί σε μια φαντασιακή οιονεί-Εαυτότητα. Αυτή, το ξαναλέμε, θα είναι η υπόθεση εργασίας, την οποία επεξεργάζομαι για να υποβάλω στην κρίση σας.

Ήρθαμε όμως τώρα στα ακόμα πιο ασαφή και πιο δύσβατα: έχει άραγε τη δυνατότητα ένα υλικό Σύστημα να ανασυντάσσεται και να αυτοδιοργανώνεται υπό ορισμένες πρόσφορες προς τούτο

εσωτερικές συνθήκες; Η απάντηση σήμερα είναι ένα μεγάλο εμπειρικό και θεωρητικό «Ναί», ιδίως όταν το Σύστημα βρίσκεται σε καταστάσεις μακράν της ισορροπίας. (Η βιβλιογραφία, μάλιστα, βρίθει και από εικόνες τέτοιων φυσικοχημικών μετα-Μορφώσεων, οι οποίες παρουσιάζουν και σημαντικό αισθητικό ενδιαφέρον).³

Περί τίνος όμως πρόκειται; Πώς, χωρίς σύγχρονη εξωτερική αιτία, από κάποια στιγμή κι ύστερα τα συστατικά (μιάς περιοχής τουλάχιστον του συστήματος) αναδιατάσσονται, η δε όλη περιοχή αποκτά μια νέαν ιδιότητα; Ο ευχερέστερος τρόπος αιτιολόγησης είναι, ως συνήθως, η ενεργειακή θεώρηση. Ένα μη-ισορροπούν Σύστημα, εξαιτίας των ιδιοτήτων των συστατικών-του και των όσων εξωτερικών δράσεων έχει δεχθεί μέχρι μια χρονική στιγμή, θα βρεθεί σε μια επόμενη νέαν κατάσταση. Σε ποιάν κατάσταση θα μεταβεί; Εκείνην, η προς την οποίαν μετάβαση θα απαιτήσει μικρότερη ενέργεια, εν συγκρίσει με όλες τις άλλες υποψήφιες καταστάσεις.

Παρά την γενικότητα αυτής της διατύπωσης, υποστηρίζω ότι η φυσική αυτή δυναμική μπορεί κι αυτή να συμβάλει στην τελική υπόθεση εργασίας, την οποία επεξεργαζόμαστε.

Ας αποπειραθούμε λοιπόν μια συγκεφαλαίωση.

α) Με τη βαθμιαία ανάπτυξη του νευρικού συστήματος, αναφαίνονται σταδιακώς και οι ποικίλες λειτουργίες της Συνείδησης του βρέφους. Εύλογο λοιπόν είναι ότι κι η οποιαδήποτε συστηματική υπερλειτουργία της Συνείδησης θα αναφαίνεται ακόμα πιο αργά και σταδιακότερα. Δέν αναμένεται δηλαδή να είναι επισημονικώς καρποφόρα η υπόθεση μιας αυτοσυνειδησιακότητας εξαρχής και εφάπαξ «δεδομένης».

**Ο εγκέφαλος
διαθέτει μια πολύ
χαρακτηριστική
ικανότητα να
αντιλαμβάνεται
συγχρόνως και
ενιαίως ένα μεγάλο
πλήθος ετερόκλητων
εξωτερικών
ερεθισμάτων.**

³ Τέτοια παραδείγματα είναι λ.χ. η «πειθαρχημένη» δένδριτική ανάπτυξη κυτταρικών συνόλων, η χημική αντίδραση Belusov, κλπ.

- β) Εκτός απ' αυτήν την «σταδιακότητα» εμφάνισης της. Αυτοσυνειδησιακότητας, κατανοήσαμε το εύλογον της υποθέσεως ότι αυτή η υπερλειτουργία της Συνείδησης (μιας και δέν ταυτίζεται με καμιά απ' αυτές τις λειτουργίες), θα πρέπει πάντως να «αναδύεται» απ' αυτές. Στον φυσικό κόσμο, αυτή η αναδυτικότητα είναι φαινόμενο συνηθέστατο, ως εκδήλωση μιας εντελώς νέας ιδιότητας του Συστήματος, την οποία δεν την διέθεταν τα συνιστώντα το Σύστημα μέλη: Παίρνετε λ.χ. ένα ψαθυρό σκυρόδεμα, το περισφίγγετε με ένα επίσης ψαθυρό ύφασμα ινών άνθρακος και κάνετε αυτό το «σύστημα ψαθυρών μελών», να συμπεριφέρεται κατά τρόπο πλάστιμο! Όλα είναι θέμα αλληλόδρασης των μελών του Συστήματος.
- γ) Παρακολουθήσαμε κατόπιν συστηματικότερα ορισμένες κατηγορίες εξωτερικών ερεθισμάτων πάνω στη βιολογική Μηχανή, προερχόμενων απ' τον κόσμο των αντικειμένων και απ' τον κόσμο των εμβίων (την Μητέρα). Αλλά και εσωτερικών ερεθισμάτων, προερχομένων απ' το τεράστιο απόθεμα της Μνήμης της Μηχανής το οποίο δρά τώρα σαν ένας άλλος «κόσμος», (ο κόσμος των συγκινητικών αναμνήσεων και των πανίσχυρων ονείρων).

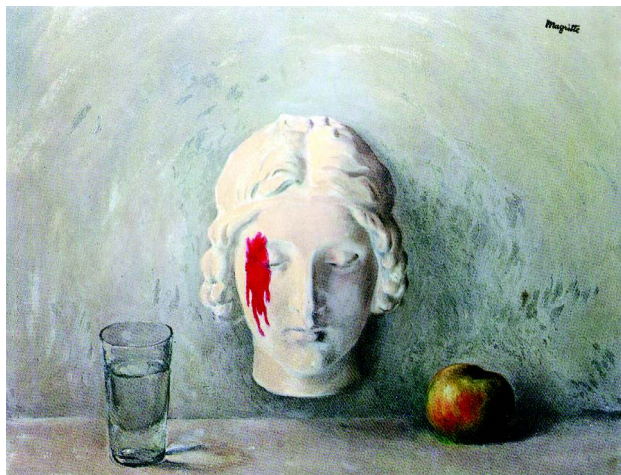
Ανάμεσα δηλαδή στο απέραντο εύρος ερεθισμάτων, διακρίναμε και ερεθίσματα ειδικής ως προς το αποτέλεσμα-τους κατηγορίας, τα οποία αφήνουν στην Συνείδηση έμμονα ίχνη υποδηλωτικά («τροχιοδεικτικά») μιας οιονεί-Εαυτότητας:

- Σε όρους χωρικής συνείδησης Απόσπασης της βιολογικής Μηχανής (του «Σώματος») απ' τον περίγυρο κόσμο (μέσω της αίσθησης της διαφορικής αφής). Εσωτερικότητας του «Σώματος» (μέσω της έμμονης αντίληψης του χώρου, όπου κείται ο πόνος και η ηδονή).
- Σε όρους κεντρικής χρονικής συνείδησης: Αντίληψη ενός παρόντος (έναντι του διπόλου «τα πριν» / «τα μετά»).
- Σε όρους αιτιότητας (συναίσθηση κάποιας Κεντρικότητας): Ηθελημένη επανάληψη κίνησης μελών του «Σώματος». Ηθελημένη μίμηση της Ετερότητας της Μητέρας (φωνές, ολόσωμη μετακίνηση).
- Σε όρους ευεργεσιών απ' την Μητέρα, οι οποίες εντείνουν την

συναίσθηση Εσωτερικότητας: πώς οι «μέσα» πόνοι αμβλύνονται χάρις στην Μητέρα και, πώς οι «μέσα» πόνες προσφέρονται από την Μητέρα.

- Σε όρους συγχρονίας και πανοραμικότητας των αισθήσεων: ο εγκέφαλος μετουσιώνει την εξωτερική πολλαπλότητα αντικειμένων και γεγονότων σε ενότητα εσωτερικής αντίληψης.

Επειδή όμως ο εγκέφαλος του βρέφους συν-δομείται εν πολλοίς και με τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, εύλογο είναι να περιμένουμε ορισμένες ένυλες συνέπειες όλων αυτών των ειδικής κατηγορίας ερεθισμάτων τα οποία καταγράψαμε. Γι' αυτό μιλήσαμε για ΙΧΝΗ εντυπώσεων τα οποία σταδιακώς (μετά από χιλιάδες έμμονες επαναλήψεις)

Μνήμη, 1945. Ένα έργο του Ντε Κίριako.

χαράσσονται μέσα στον εγκέφαλο: ίχνη Διαφοροποίησης απ' τον κόσμο, ίχνη Εσωτερικότητας, χρονικής Κεντρικότητας, Αιτιότητας, μίμησης της Ετερότητας της Μητέρας, και τέλος ίχνη έντονα απ' την αντίληψη του Ενιαίου μιας φαινόμενης πολλαπλότητας. Είναι δε όλα τούτα: συστατικά μιας ΕΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ...

Η υπό κατάθεσιν υπόθεση εργασίας για την δόμηση της Αυτοσυνειδησιακότητας, θεωρεί ότι:

- (i) ο εγκέφαλος, αποκρίνεται βαθμιαίως με κάποιον ένυλο φυσικοχημικό τρόπο σ' αυτόν τον καταιγισμό των υπέρ μιας Εαυτότητας υποδηλώσεων των εκ του κόσμου ερεθισμάτων.
- (ii) υπέρ της απόψεως αυτής μπορούμε να επικαλεσθούμε μια ευρύτερης ισχύος αρχή ενεργειακής οικονομικότητας, η οποία υπόκειται των όσων λέγαμε στην §9 περί της ικανότητας των Συστημάτων να αυτο-ανα-ργανώνονται παράγοντας Νέες Ιδιότητες.
- (iii) σε πρακτικότερη γλώσσα, η παρούσα υπόθεση εργασίας

«αιτείται» ότι ο εγκέφαλος, προκειμένου να επιτύχει έναν εξόχως οικονομικότερο διαχειρισμό της απειρίας των πληροφοριών και χάρις στην πλαστικότητά-του, περνάει σταδιακώς σε μια βολικότερη κατάσταση, ακολουθώντας τις χαρακτηριστικές τροχιές, τις οποίες χάραξαν μέσα-του οι μύριες εν-Τυπώσεις Εαυτότητας που δέχθηκε. Μ' άλλα λόγια, το Εγώ είναι ένα φαντασιακό λειτουργικό μόρφωμα - μια πολύ βολική αυτο-οργανωτική κατάσταση του εγκεφάλου.

Εάν αυτή η υπόθεση ευσταθήσει, τότε ο εγκέφαλος δέν θα υποχρεωθεί στο ακατόρθωτο καθήκον «να περιγράψει τον εαυτό-του», προκειμένου να μάθουμε τί είναι η Αυτοσυνειδησιακότητα. Όχι: Διότι ο εγκέφαλος δεν δόθηκε εξ αρχής αρτιωμένος, ούτε και «πακεταρισμένος» με την συναισθηση ενός Εγώ. Αλλ', αντιθέτως, εδομούσαν σταδιακώς με τα υλικά του διαλόγου που είχε ανοίξει προς τα Αντικείμενα, προς τον Άλλον και προς τις έσω Μνήμες. Εδομούσαν αλλά και εν συνεχεία, αυτο-οργανούμενος μακράν της ισορροπίας, αποκτούσε νέες ιδιότητες -μία των οποίων είναι και η φαντασιακή αλλά πολύ λειτουργική αντίληψη ενός συμπυκνωμένου κέντρου, οιονεί σημειακού διαχειρισμού των πληροφοριών (ερεθισμάτων και αποφάσεων), ενός Εγώ δηλαδή.

Το ευτύχημα είναι ότι την σήμερον ημέραν, μια τέτοια υπόθεση εργασίας μπορεί να υπόκειται σε έλεγχο (διάψευσης/ενθάρρυνσης), χάρις στην εντωμεταξύ ραγδαία εξέλιξη της Γνωσιακής Ψυχολογίας και των Νευροεπιστημών: μπορούν δηλαδή να σχεδιασθούν ευφυή πειράματα σύγχρονης (παράλληλης) εφαρμογής (i) ψυχολογικών δοκιμών συμπεριφοράς αφενός, και (ii) ακριβώς αντίστοιχων απεικονιστικών του εγκεφάλου διερευνήσεων, ώστε να ικνηλατηθούν μερικές απ' τις εικαζόμενες διεργασίες που περιγράφηκαν στα προηγούμενα (αφού βεβαίως ξαναδιατυπωθούν στη σωστή επιστημονική γλώσσα από τους ειδικούς).

Εξ άλλου, η σπαργανώδης μεν αλλ' εντελώς απαραίτητη ερευνητική προσπάθεια του προβλήματος μέσω της τεχνητής νοημοσύνης, μπορεί ίσως να βρει κάποια έμπνευση και στην παρούσα υπόθεση εργασίας:

Φτάνει όμως να μη λησμονηθεί ο αποφασιστικός ρόλος, τον οποίον φαίνεται ότι παίζει η συμμετοχή του ίδιου του Σώματος της Μηχανής στο παιχνίδι, καθώς και η αλληλόδραση με την Μητέρα -

παράμετροι, οι οποίες δεν φαίνεται να λαμβάνονται υπόψη ακόμη στις σχετικές έρευνες τεχνητής νοημοσύνης.

Η χρήση του όρου ενδέχεται να ξενίζει τον μέσο αναγνώστη. Ας θυμηθούμε όμως ότι δεν διαθέτουμε άλλην «πραγματικότητα» απ' αυτήν που παράγει ο εγκέφαλος ...

Επίλογος

- α) Όπως λέγαμε και στην αρχή, το ξέραμε ότι η διερεύνηση αυτή θα είναι ένα ασήμαντο βήμα προς ένα συμπαγές «Σκάνδαλο». Οι επιστήμες θα ερευνούν για αιώνες ίσως - ήταν όμως υποχρέωση του σκεπτόμενου ανθρώπου ν' αρχίσει κάποτε να στοχάζεται πάνω και σ' αυτό το θέμα. Εις τούτο το μεταξύ, η κατανόηση των σταδίων αρχικής δόμησης αλλά και της διαρκούς επιβεβαίωσης της Εαυτότητας, αυξάνει τον σεβασμό-μας προς την ιερότητα του Προσώπου - ιδίως όταν, κατά την υπόθεση εργασίας που απετόλμυσα, μέσω του βασικού δομητικού ρόλου της Μητέρας, ο Άνθρωπος μυείται τόσο έγκαιρα στην αγάπη του πλησίον ως σεαυτού ...
- β) Κλείνοντας, επιτρέψτε-μου να δηλώσω και πάλιν το βαθύ αίσθημα δοξασμού του Θεού, το οποίο με συνέχει, όταν μαθητεύω στην απέραντη και θαυμασιώδη περιπλοκή του νευρικού συστήματος των ανθρώπου και των άλλων ζώων ...

Παράρτημα / Παράδειγμα αυτοοργάνωσης

Είναι ίσως ενδιαφέρον να αναφερθούμε (ενδεικτικώς βέβαια) στο παράδειγμα μιας κυριολεκτικής μετα-Μόρφωσης που μπορεί να παρατηρηθεί στο εσωτερικό του συστήματος «αέρας + υδρατμοί», ενός συστήματος δηλαδή του οποίου τα συνιστώσα μόρια βρίσκονται σε μια εμφανώς Χαστική κατάσταση. Κι όμως, αρκούν τρεις μικρές μεταβολές συντελούμενες σε κάποια περιοχή του Συστήματος για να προκαλέσουν στην περιοχή αυτή μια «επ-ανά-Σταση»: Εάν αυξηθεί η περιεκτικότητα υδρατμών λίγο πιο πάνω απ' το όριο κορεσμού του αέρα, εάν μειωθεί η κινητικότητα των μορίων λίγο πιο κάτω από εκείνην υπ'ο θερμοκρασίαν μηδέν βαθμών Κελσίου και αν εμφανισθούν πολύ λίγα ξένα σωματίδια (κοκκίδια σκόνης) μέσ' στην περιοχή, τότε τα μόρια H_2O της περιοχής, αντί για τις χαστικές

κινήσεις τους, συν-Τάσσονται τώρα σε θαυμασίως πειθαρχημένες κρυσταλλικές διατάξεις, δηλαδή συνιστούν νιφάδες χιονιού (και μάλιστα, κατα περίπτωση, 40 ειδών απ' αυτές)!

Στο εσωτερικό λοιπόν ενός χαοτικού συστήματος (κι απο αφορμές πολύ μικρές), ιδού ότι ανεφάνη μια αφάνταστα περίπλοκη και εύ-Μορφη δομή: ένα τέως χαοτικό αέριο, χωρίς καν να περάσει απ' την υγρή κατάσταση, αυτο-οργανώθηκε σ' ένα νέο μόρφωμα που διαθέτει εξαιρετικά μεγάλη πυκνότητα πληροφορίας.

Τί συνέβη λοιπόν εκείνα τα χιλιοστά του δευτερολέπτου που μεσολάβησαν απ' την ικανοποίηση των τριών ως άνω προϋποθέσεων, μέχρι την κρυστάλλωση; Λέμε ότι το σύστημα αυτο-οργανώθηκε - μετέπεσε δηλαδή σε μια νέα κατάσταση, η οποία, υπό τις αναφερθείσες πρόσφορες συνθήκες, ήταν ενεργειακώς εφικτή. ■

Διάλογος

Θ. Τάσιος: Πολλοί λίγοι θα πάρουν τον λόγο να θέσουν ερωτήσεις και κανείς δεν θα έχει την ελπίδα ότι θα πάρει πειστικές απαντήσεις.

Ερώτηση: Θα μπορούσε ίσως κανείς να ισχυριστεί ότι ο εγκέφαλος ή αν θέλετε με άλλη έννοια η συνείδηση αντιλαμβάνεται τον εαυτό της γιατί θυμάται τον προηγούμενο εαυτό της;

Προκοπίου: Καθώς θα θυμάστε κάναμε μία νύξη για το γεγονός, ο Σωκράτης πίστευε ότι με τα ερωτήματα, τα οποία έθετε ανάγκαζε τους ανθρώπους να σύρουν την γνώση από την μνήμη τους. Το ζήτημα αυτό βέβαια έχει απασχολήσει πάρα πολύ την φιλοσοφία κυρίως και την μεταφυσική. Άραγε όλοι ανεξαιρέτως προέρχονται από προηγούμενες υπάρξεις και θυμούνται; Ή αυτό είναι προνόμιο μερικών; Αν λοιπόν συμβαίνει κάτι τέτοιο δεν θα ήταν συνετό να γενικεύσουμε την έννοια της μνήμης ως υποκατάστατο της συνειδήσεως; Γιατί για κάποιους μπορεί να υπάρχει και για κάποιους άλλους όχι.

Ο αντικατοπτρισμός του έξω κόσμου μέσα μας, η διαλεκτική σχέση μαζί του και η αναγνώριση (μέσω αυτοεπίγνωσης) της ύπαρξής μας, συμβάλλουν στην ανάπτυξη της συνείδησης. Πίνακας του Ζαν Ράον 1720.

Ερώτηση: Δεν εννοούσα μία προηγούμενη ζωή, εννοούσα τον προηγούμενο εαυτό του προηγουμένου δεκαλέπτου. Δηλ. κάθε αλλαγή που συμβαίνει μέσα στο χρόνο, στον οποίο συνειδητοποιούμε μας επιτρέπει να συγκρίνουμε τον εαυτό μας με τον προηγούμενο εαυτό μας πριν από δέκα λεπτά, πριν από μισή ώρα. Αυτό δεν μας βοηθάει να αντιληφθούμε την ταυτότητά μας;

Τάσιος: Ήδη εθίγη το θέμα από τους προηγουμένους και η απάντηση είναι θετική. Η αίσθηση της συνέχειας, την οποία διασφαλίζουν οι εγκεφαλικές λειτουργίες είναι και αυτό μια υπόμνηση και μία ένδειξη μιας αυτοσυνειδησιακότητας και επομένως πράγματι αν αυτό θέλετε να πείτε και δεν σας παρερμηνέυσα, η αίσθηση αυτής της συνέχειας προ δεκαλέπτου ή και προ δεκαετίας είναι και αυτή ένας ενιαίος μίτος που στήνεται μέσα στην ίδια τη λειτουργία.

Κανδύλης: Η απάντησή μου θα είναι μέσα από ένα παράδειγμα. Ας υποθέσουμε ότι στην οικογένειά σας έχετε έναν γέροντα, που

έχει πυρετό. Εκείνο που θα διαπιστώσετε πάρα πολύ εύκολα είναι ότι σε λίγο αν ο πυρετός είναι πάρα πολύ υψηλός θα λέει πράγματα παράλογα. Αυτό σημαίνει ότι ο πυρετός μέσα από χημικές διαδικασίες, μπορεί να επηρεάσει την λειτουργία του νευρικού κυττάρου, επομένως των νευρικών κυκλωμάτων. Ανάλογα τώρα με το πλήθος των νευρώνων, που έχουν διαταραχθεί, την εξειδίκευση αυτών των νευρώνων και τον χρόνο της διαταραχής είναι δυνατόν να έχουμε ανάμνηση κάποιων γεγονότων, που υπήρχαν προτού να έχουμε συνείδηση επακριβή του τί ήμασταν πριν ή να έχουμε συνείδηση διαταραγμένη. Αυτό για γεγονότα, τα οποία είναι αιφνίδια. Το παράδειγμα της μέθης. Δηλητηριάζω τα νευρικά μου κύτταρα. Αν το δηλητήριο που έχω πάρει είναι σε ποσότητα αλλά κυρίως σε βάθος χρόνου υπερβολικό τότε κάνω μόνιμες βλάβες των κυτάρων. Άρα η συνείδηση θα είναι τεμημένη και επομένως αποσπασματική. Ένα τρίτο παράδειγμα. Οι γνωστές λυκοφωτικές καταστάσεις των επιληπτικών. Μετά από μια λυκοφωτική κατάσταση με τους ανάλογους εκσυχρονισμούς των νευρικών κυττάρων και τις αποφορτίσεις παρέχει μερική ή αποκατεστημένη την συνείδησή μου. Άρα μπορεί να συμβαίνει αυτό αλλά μπορεί και να μην συμβαίνει. Να μην έχω σταθερή διαταραχή της συνείδησης και αυτή να επανέρχεται.

Ερώτηση: *Με απασχολεί ένα πρόβλημα, εάν πράγματι η εξέλιξη του εγκεφάλου του ανθρώπου είναι κάτι το οποίο υπαγορεύεται από κάποιον παντοδύναμο ή από κάποια άλλη δύναμη. Διότι έτσι όπως το βλέπουμε τείνει προς την καταστροφή. Διότι αυτή η σοφία που μας χάρισε κάποιος, Θεός ή δαίμονας είναι τέτοια που έχει υπερνικήσει όλα τα άλλα είδη που υπάρχουν πάνω στον πλανήτη, Πώς μπορείτε να εξηγήσετε αυτό το παραπάτημα της Θείας Δύναμης;*

Τάσιος: Ενώ δεν αναφέρεστε στην λειτουργία της συνειδήσεως στη γέννηση του εγώ ή σε αυτό το θεμελιώδες πρόβλημα, παραπαύτα στο τέλος αυτής της λειτουργίας θέτετε έναν προβληματισμό. Δεν είναι δικιά μας δουλιά να πούμε αν το γέννησε – άλλωστε ήταν ρητορικό το σχήμα σας ότι το γέννησε ένας Θεός ή ένας διάβολος ή εν πάση περιπτώσει όλες οι ενδιαμέσες λειτουργίες μιας ακόμη σοφότερης δημιουργίας. Όμως το ερώτημά σας είναι καιρίο και παρόλο που μοιάζει να μην είναι στο κέντρο βάρους

της αποψινής μας συζητήσεως, νομίζω ότι ανάγεστε σε κάτι που περιγράφετε με τον γενικό τίτλο ηθική, ήθος, αξιολόγηση. Έγινε πολλές φορές μνεία της εννοίας της αξίας, η οποία υπέρκειται των υλικών εμπειριών και είναι ένα σπουδαίο πνευματικό δημιούργημα και αν εμείς θέλουμε να αυτοκαταστραφούμε, όπως άλλωστε έγινε για να μην ερμηνεύσουμε πάλι τον Πλάτωνα, στον Πρωταγόρα όταν οι άνθρωποι πήραν την τεχνολογία στα χέρια τους από τον Προμηθέα άρχισαν και “ηδίκουν δε αλλήλους και δανείμενοι ό πάλι εστρέφοντο”, (και φύγαν πάλι απο τις πόλεις γιατί ο ένας έκανε περίπου αυτά που κάνουμε τώρα αυτοκαταστρέφονταν. Και τότε παρενέβη ο Θεός και έδωσε εκείνο που είχε ξεχάσει να δώσει «αιδώ και δίκη». Άρα φαίνεται ήδη απο τη ελληνική θρησκεία ποιό θα ήταν το πλήρες μενού που θα έπρεπε να δοθεί, το οποίο σήμερα το γνωρίζουμε. Ήθελα να ρωτήσω μόνο τον κ. Κανδύλη και τον κ. Αντωνίου, επειδή αναφέρθησαν σε μερικά ηθικής φύσεως ή αξιολογικής φύσεως αντικείμενα μήπως και στην επιλογή που κάνει μία νοητική μηχανή η έννοια των αξιών, μπορεί να φωτίσει λιγάκι τους μηχανισμούς με τους οποίους ίσως να φτάσουμε λιγάκι σε αυτό το κατάντημα που αναφέρθηκε ο ερωτήσας.

Η Συνείδηση. Αυτή αναπτύσσεται και εκδηλώνεται καθώς ο εγκέφαλος λαμβάνει και επεξεργάζεται συνεχώς εξωτερικά αισθητικά ερεθίσματα και εσωτερικά μηνύματα (κατά Antonio Damasio).

Αντωνίου: Όταν επιλέγουμε μία διαδρομή για να πάμε στην δουλειά μας, μπορεί να την διαλέξουμε με βάση την ελάχιστη απόσταση. Θα είναι λάθος. Θα την διαλέξουμε ανάλογα με τον ελάχιστο χρόνο, έτσι μπορεί η καλύτερη διαδρομή να είναι η αυτή που θα γίνει με τον ελάχιστο χρόνο. Κάνουμε κάποιες επιλογές με κάποια κριτήρια, τα οποία μπορεί να είναι σωστά ή λάθος π.χ. μπορεί να θέλουμε να έχουμε ενεργειακή επάρκεια. Η πυρηνική ενέργεια μπορεί να την διασφαλίσει. Ταυτόχρονα μας δίνει και πολλές ανεπιθύμητες παρενέργειες, αφού δεν ξέρουμε τί να κάνουμε με τα απόβλητα. Θα ρυπάνουν τον υδροφόρο ορίζοντα. Άρα λύνουμε το πρόβλημα τώρα δημιουργούμε πέντε προβλήματα

αργότερα. Οι επιλογές μας συνήθως γίνονται με κριτήρια, τα οποία έχουν και αρνητικές παρενέργειες. Νομίζω ότι η αποτίμηση της πραγματικότητας πρέπει να γίνει έτσι. Και να μην φορτώνουμε ούτε στον Θεό ούτε στον διάβολο τα δικά μας λάθη.

Κανδύλης: Θα παραθέσω κάποια βαθύτερα ερωτήματα. Ξέρουμε ότι μετά την γέννηση του σύμπαντος, μετά το *bing bang*, έχουμε τα πρώτα χημικά στοιχεία το υδρογόνο, το ήλιο και το λίθιο. Το λίθιο είναι ένα από τα φάρμακα που χρησιμοποιούμε σήμερα για την εξισορόπηση του συναισθήματος, για άτομα που πάσχουν από μία νόσο που είναι γνωστή σαν *μανιοκατάθλιψη*. Είναι τυχαίο αυτό; Από την άλλη πλευρά οι διαταραχές του καλίου μπορεί να δημιουργήσουν σύγχυση, άρα διαταραχή της συνείδησης. Αρκεί λοιπόν και μόνο μια αλλαγή της ισορροπίας των χυμών του σώματος για να προκαλέσει τέτοιες διαταραχές. Σε κάποιες από αυτές η ψυχοκινητική διέγερση και η αλλοίωση της συνείδησης μπορεί να είναι τόσο βαθιά, ώστε να διαπραχθεί φόνος, για τον οποίον ο δράστης αμέσως μετά μπορεί να μην έχει συνείδηση του τί έπραξε και να μην ομολογεί. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο διάβολος τον ώθησε προς τα εκεί, καθώς δεν είμαστε τίποτα άλλο από ποιήματα ενός και μοναδικού Θεού.

Τάσιος: Για να είμαστε λίγο πιο αισιόδοξοι και για να αυξήσουμε κάπως την ευθύνη που έχουμε και να μην φανεί ότι αυτό το τραπέζι υποστηρίζει μηχανιστικές θεωρίες να θυμήσω αυτά που είτε ο κ. Κανδύλης στην αρχή της προσλαλιάς του «ότι καθώς όλο το νευρικό σύστημα χτίζεται με την ελευθερία και με τις επαφές με το περιβάλλον την άσκηση αξιολογήσεως την αναζήτηση εκείνου που είναι το αγαθόν δι' όλου του βίου όπως έλεγε ο Αριστοτέλης και όχι μόνο σήμερα. Αυτό ήταν η *λυδία λίθος* του ηθικού βίου δι' όλου του βίου. Αυτή η αναζήτηση και η δημιουργία των αξιών - απευθύνομαι στον ερωτήσαντα, αυτή η ίδια μπορεί να παράγει εκείνες τις δομητικές μεταβολές στο ίδιο μου το σύστημα ώστε να τις στεριώσει. Άρα η άσκηση της αρετής είναι πραγματικά μια άσκηση που φέρνει αποτέλεσμα και μπορεί να το φέρει και μέσω των ερμηνειών των επιστημών. Επομένως δεν πάει τίποτα χαμένο από ό,τι ξέρουμε από την θύραθεν φιλοσοφία. Την ευθύνη όμως την φέρουμε εμείς, θα ήταν πολύ φυγομαχικό να διερωτηθούμε αν φταίει ο Θεός ή διάβολος, το φταίξιμο είναι όλο δικό μας.

Κανδύλης: Δικό μας ή της διαταραχής μας, για την οποία δεν έχουμε ευθύνη. Ένα παράδειγμα. Η κίσσα που παρακολουθεί τον κυνηγό που ανοίγει στον βόρειο πόλο μια τρύπα στον πάγο και βάζει μέσα το αγκίστρι για να πιάσει το ψάρι και για να μην χάνει χρόνο περιμένοντας δένει την μισινέντζα από το ξυλάκι και κάποτε γυρίζοντας βλέπει την κίσσα μέσα από την εκμαθημένη την μάθηση – mandura – να τραβάει με το ράμφος της την μισινέντζα και να παίρνει το ψάρι. Αυτή είναι μια πρωτογενής συνείδηση. Εγώ δέχομαι ότι στα κατώτατα θηλαστικά υπάρχει μια πρωτογενής συνείδηση. Στον άνθρωπο και σε ορισμένα από τα ανώτερα υπάρχει δευτερογενής συνείδηση. Και αναρωτιέμαι αν έβλεπε τον κυνηγό να κάνει κάτι άλλο να παίρνει και να τεμαχίζει μπροστά το ψάρι, τί θα έκανε η κίσσα δεν θα είχε εκμάθει μια άλλη συμπεριφορά;

Ερώτηση: Το έμβρυο ακούει από την όγδοη εβδομάδα της εγκυμοσύνης δηλ. από τον δεύτερο μήνα της εγκυμοσύνης, άρα η συνειδητότητά του μπορεί να χτίζεται και από εκείνη την ημερομηνία;

Τάσιος: Στις σημειώσεις μου έχω μια σειρά από διάφορα «τέρμινα», στα οποία συμβαίνει εκείνο ή το άλλο και όχι μόνο η απλή αίσθηση άρα η εγγραφή ερεθισμάτων για επιμέρους αισθήσεις αλλά και οι λίγο πιο σύνθετες λειτουργίες της συνειδήσεως και δεν ξέρουμε τί από όλα αυτά να ονομάσουμε συνείδηση και γι αυτό τελικώς μοιάζει να επικρατεί περισσότερο η συναιρετική άποψη ότι πρόκειται για μία εξέλιξη σταδιακή μέχρι που να φτάσει σε ένα 99%. Κρατάμε την παρατήρησή σας σαν ειδικού, άλλωστε και αν προσθέσουμε και άλλες παρατηρήσεις για άλλες λειτουργίες σε μετέπειτα φάσεις μπορούμε να έχουμε μια άλλη αίσθηση αυτής της σταδιακότητας των συνειδησιακών λειτουργιών.

Η μελέτη της φύσης, αποτελεί για τον Τεκτ. πηγή αναπτύξεως της συνειδήσεώς του.

Κανδύλης: Το δέρμα κατάγεται από τα ίδια πρώτα κύτταρα όπως και ο εγκέφαλος. Από το εξωβλαστικό δέρμα πλάθεται ο εγκέφαλος και το δέρμα. Αυτό έχει μεγάλη σημασία γιατί το δέρμα είναι εκείνο που περιορίζει το εγώ μου και το αντιδιαστέλλει και όχι μόνο αυτό, σε σχέση με τον κόσμο δείχνει τα όριά μου. Και δεν είναι τυχαίο αυτό. Δεν έχουμε μελετήσει ακόμη την αφή αλλά είπατε θαυμάσια πράγματα ανάλογα με όσα γράφει ο Angie στο βιβλίο του «Εγώ δέρμα» και είναι ένα προστάδιο της δημιουργίας της συνειδησιακότητας. Αυτά ας τα έχουμε υπόψη γιατί είναι πολλά που δεν έχουν μελετηθεί και έχουμε πολλά χρόνια μπροστά μας.

Τάσιος: Ναι εσείς θα ζήσετε για τα επόμενα διακόσια χρόνια να ολοκληρωθεί η υπόθεση. Αλλά προς αυτή την κατεύθυνση νομίζω ότι και εγώ ο έσχατος ετόλμησα να κάνω αυτήν την φοβερή και επαναστατική ανακάλυψη της απόσπασης του σώματος από το περιβάλλον την ώρα που έχει την διπλή αίσθηση που ακουμπάει. Και αυτό σημαίνει την σοφία της αφής, έχει πολύ υπαρκτική σημασία το πράγμα.

Ερώτηση: Είναι προφανές ότι στη συνείδηση και στην συνειδητότητα υπάρχει μία εξέλιξη. Η εξέλιξη αυτή έχει μία μεγιστοποίηση, στα μαθηματικά θα λέγαμε τείνει προς το άπειρο, θα έλεγα προς το θείο. Άρα λοιπόν στον πεπερασμένο βίο μας θα πιάσουμε ένα συγκεκριμένο επίπεδο, ένα συγκεκριμένο μέγεθος. Πώς μπορούμε να το πιάσουμε αυτό;

Τάσιος: Λόγω του ρητορικού ερωτήματος, πείτε μας την σκέψη σας.

- Εγώ σκέφτομαι ότι θα υπάρχει κάποιος τρόπος κάποια μέθοδος και οπωσδήποτε ο άνθρωπος από μόνος του δεν μπορεί να το κάνει αυτό, θέλει βοήθεια.

Τάσιος: Μια βοήθεια από τους άλλους ανθρώπους εννοείτε;

- Ο άνθρωπος χρειάζεται από άλλους να βοηθήσουν στην εξέλιξη αυτή.

Τάσιος: Εγώ τουλάχιστον το υποστήριξα δομητικά. Είπα το ίδιο το εγώ χτίζεται από υλικά του διπλανού. Χτίζεται από τα μάτια της μητέρας, του πατέρα, του διπλανού, του δασκάλου και όλο τούτο εδώ χτίζει το εγώ και επομένως να αμέσως αμέσως μια επαλήθευση της απόψεώς σας. Δεν μπορώ μόνος μου, δεν θα ήταν

σωστή φράση γιατί εγώ δεν υπήρξα παρά μόνον όταν χτίστηκα έστω και μικροστατικά, έστω και από την βρεφική ηλικία καθώς χτίζομαι προς τα πέρα, χτίζομαι όμως αναμφισβητήτως και με υλικά του διπλανού. Αυτό υποστηρίζεται και από την θύραθεν φιλοσοφία και από τις σημερινές νευροεπιστήμες ώστε νομίζω ότι έχετε απολύτως δίκιο και σας ζητώ συγγνώμη για αυτό που είπατε πώς θέλατε να πείτε χωρίς την βοήθεια. Να πω και κάτι άλλο και χωρίς την βοήθεια και των αντικειμένων ο αντικειμενικός κόσμος βοηθεί ο ίδιος όχι μόνο με την αισθητική του.

- *Ερεθίσματα υπάρχουν τα αντιλαμβάνομαστε;*

Τάσιος: Ελπίζω ότι έχουμε μία συναίσθηση.

- *Εκεί είναι το μέγεθος που εννοώ. Δηλ. ότι μπορούμε να αντιληφθούμε από μόνοι μας μέχρι ένα σημείο. Πως θα πάμε στο επόμενο;*

Τάσιος: Μήπως υπαινίσσετε μία βοήθεια, η οποία είναι μεταφυσικού χαρακτήρα;

- *Όχι. Απλώς πιστεύω ότι μεταξύ ημών υπάρχουν κάποιοι οι οποίοι έχουν φτάσει σε ένα άλλο επίπεδο και πρέπει να βοηθήσουν και τους υπόλοιπους ώστε να ανέβουν μέχρι εκεί.*

Τάσιος: Α! Με αυτή την έννοια. Ας τα ακούνε οι ηγέτες.

Ερώτηση: κ. Πρόεδρε ίσως δεν υπάρχει απάντηση αλλά και το σχόλιό σας θα με ικανοποιήσει. Στην σύγχρονη διαμάχη που υπάρχει μεταξύ της βιοτεχνολογίας και της ηθικής που γέννησε την βιοηθική υπάρχει το μεγάλο πρόβλημα αν φτάσουμε κάποια στιγμή η βιοτεχνολογία να διεμβολίσει, να καταστέψει το κοσμοείδωλο του ανθρώπου όπως το ξέρουμε δηλ. τον άνθρωπο όπως γεννιέται δηλ. αν μπορεί να γεννηθεί ένας άνθρωπος μέσα από την τεχνολογία.

Η όραση προσφέρει τα μέγιστα στην απόκτηση συνειδησης. Έτσι η τυφλή γυναίκα, τον Τζων Έβερτ Μπλέικ "Το τυφλό κορίτσι" (1856) μπορεί ν'απολαύσει τη μουσική, το άγγιγμα της κόρης της, το άρωμα των μαλλιών της, αλλά αδυνατεί ν'αντιληφθεί συνειδητά το τοπίο και το ουράνιο τόξο που σχηματίζεται στον ουρανό.

Θα υπερνικήσει αυτή η συνείδηση του «κλωνισμού» ή η κλασσική συνείδηση της γνωστής ηθικής.

Τάσιος: Η συνείδηση αυτού του κλωνοποιημένου ανθρώπου θα ήταν παντελώς μια αλληλσυνείδηση από εκείνα που έχει τα εξωτερικά μορφικά στοιχεία. Τα εξωτερικά μορφικά στοιχεία δίνονται με πολύ πιο ντετερμινιστικούς νόμους από ότι είναι το χτίσιμο της συνειδήσεως. Το χτίσιμο της συνειδήσεως με τον βαθμό της ελευθερίας που έχει με τους άπειρους νευρώνες με τα πλήθη των συνάψεων που θα επιζήσουν ή δεν θα επιζήσουν εξαρτάται τόσο πολύ από την συγκεκριμένη χρονοιστορία του συγκεκριμένου όντος, ώστε σε καμιά περίπτωση δεν πρόκειται να αναπαράγεται. Αν είχατε ελπίζει ότι θα διαιωνιστείτε διά του τρόπου αυτού μην έχετε ελπίδες.

Αντωνίου: Σε έργα επιστημονικής φαντασίας βλέπουμε κλώνους, οι οποίοι αναπτύσσονται γρήγορα και φτάνουν να έχουν την ίδια ηλικία με τον αρχικό οργανισμό και μιλάνε. Μπορεί να γίνει αυτό; Θα πρέπει να σβήσεις τη μνήμη δημιουργίας του κλώνου και την ανάπτυξη του κλώνου και να του φορτώσεις τη μνήμη του αυθεντικού προτύπου. Αυτό δεν ξέρω αν μπορεί να γίνει και αν μπορεί να γίνει ο χρόνος που φορτώνεται αυτή η μνήμη πάλι δεν θα επιτρέψει στους νευρώνες να αναπτυχθούν όπως ανέφερε ο κ. Τάσιος πριν. Συνεπώς νομίζω ότι είναι ανέφικτη και επιχειρησιακά και στο φαντασιακό επίπεδο η δημιουργία ενός ακριβούς αντιγράφου. Αλλά είναι ενδιαφέρον θέμα για ταινίες επιστημονικής φαντασίας και έχουμε πάρα πολλές πραγματικά.

Κανδύλης: Σε ένα τέτοιο αντίγραφο που είπε ο κ. Αντωνίου προηγουμένως προϋπόθεση είναι να μην υπάρχουν επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις από το περιβάλλον αλλά πώς θα καταργηθούν αυτές, άρα πώς μπορεί να γίνει αυτό;

Τάσιος: Άρα ό,τι είπα ισχύει.

Ερώτηση: *Θα ήθελα να καταθέσω ένα συλλογισμό. Με αφορμή την εισήγηση του κ. Προκοπίου κατάλαβα ότι τα σύμβολα είναι κάτι εξωτερικό που μας δείχνουν μια βαθιά πραγματικότητα, μάλλον μια βαθιά αλήθεια. Αναρωτιέμαι λοιπόν αν ένα απλό σύμβολο μπορεί να εισάγει στο νου μας πάρα πολλές έννοιες τί θα συμβεί άραγε όταν καταφέρουμε να αποσυμβολίσουμε το τυπικό του*

τεκτονισμού;

Τάσιος: Θα μου επιτρέψετε να σας πω ότι δεν έγινε λόγος περί του τεκτονισμού εδώ. Διότι ο τεκτονισμός είναι ένα σύστημα από ότι λένε οι εγκυκλοπαίδειες, το οποίο έχει κοινές αρχές, ενώ από την άλλη μεριά ο τρόπος εργασίας για την παραγωγή ηθικού απόμου, όπως μας είπε και ο πρόεδρος του Ιδρύματος, είναι και αυτός γνωστός, θα τολμούσα να παρακαλέσω μήπως θα μπορούσατε να μετατρέψετε το ερώτημά σας σε κάτι που να είναι πιο χειροπιαστό για μας τους τέσσερις σε σχέση με αυτά που είπαμε.

Προκοπίου: Δεν ήταν ερώτηση, ήταν κατάθεση.

Τάσιος: Συγγνώμη.

- Ίσως να διευκρινήσω αυτό που είπα, ότι ο ίδιος ο τεκτονισμός δεν είναι παρά ένα σύμβολο μιας υποκρυπτόμενης αλήθειας και απλά θέλω να πω, πόσο υπέρτατο θα είναι αυτό που κάποτε θα αποκαλυφθεί, όταν καταφέρουμε να τον αποσυμβολίσουμε.

Τάσιος: Ευχαριστώ. Εγώ πάντως επειδή είμαι πενήντα χρόνια τέκτων, θα σας πω ότι δεν είδα σε κανένα τεκτονικό κείμενο την άποψη, πως αν αποσυμβολίσουμε τον τεκτονισμό θα βρούμε την υπέρτατη αλήθεια, αυτή είναι η προσωπική γνώμη ενός τέκτονος.

Αντωνίου: Θα ήθελα να καταθέσω την άποψη του μεγάλου Ούγγρου μαθηματικού Raining, ο οποίος στο βιβλίο του για την θεωρία πληροφορίας επισημαίνει αυτό που σήμερα είναι το μεγαλύτερο παράδοξο της μαθηματικής θεωρίας πληροφορίας. Τί λέει ο Raining; Γιατί όταν διαβάζω ένα ποίημα, το οποίο είναι πολύ καλά γραμμένο ξαφνικά στον τέταρτο πέμπτο στίχο ξεπηδάει ένα πλήθος σκέψεων, το οποίο δεν μπορώ να το σταματήσω; Τελικά αναγκάζομαι να σταματήσω να διαβάζω το ποίημα και να γράφω τις σκέψεις που μου δημιουργήθηκαν επάνω στο ποίημα και αυτός είναι ένας αποσυμβολισμός. Αυτό δεν μπορεί να εξηγηθεί με τις γνώσεις που έχουμε σήμερα και είναι το πιο σημαντικό παράδοξο της πληροφορίας. Νομίζω ο αποσυμβολισμός οποιουδήποτε συμβόλου εμπεριέχει αυτό το παράδοξο. ■